

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za sociologiju
Katedra za sociologiju roda
Odsjek za kroatistiku
Katedra za noviju hrvatsku književnost

**Rodna ideologija u socijalističkoj Jugoslaviji 1970-ih:
prikaz analize sadržaja reprezentativnih hrvatskih romana**

INTERDISCIPLINARAN DIPLOMSKI RAD

23 ECTS boda

Mentorice: dr. sc. Branka Galić, red. prof.
dr. sc. Marina Protrka Štimec, doc.

Studentica: Sanela Đurkan

Zagreb, listopad 2015.

SADRŽAJ

1. Uvod	3
2. Rod i spol	5
3. „Ženskost“ i „muškost“	8
4. Socijalizam i feminizam u Jugoslaviji	12
4.1. Ustavi FNRJ 1970-ih	17
4.2. Rod i jugoslavenski socijalizam	19
4.2.1. Žene i njihova obiteljska uloga	25
4.2.2. Žene, zapošljavanje i financije	26
4.2.3. Žene i politika	29
5. Rod i književnost	31
6. Analiza rodne ideologije u romanima objavljenim 70-ih godina 20. st.	32
6.1. Opisi ženskih i muških likova	33
6.2. Odnos žena i muškaraca	37
6.3. Ženska uloga u obitelji	40
6.4. Odnos rodova prema braku	41
6.5. Rod, zanimanja i financijsko stanje	44
6.6. Rijetkost – „jaki“ ženski likovi	46
7. Zaključak	49
Sažetak	51
Ključne riječi	51
Key words	51
Popis literature	52

1. Uvod

Ovaj rad bavit će se konstruiranjem „ženskosti“ i „muškosti“ u jugoslavenskom društvu sedamdesetih godina te će proučavati u kojoj su mjeri bili poštovani ideali potpune jednakosti, pa tako i one rodne, koje je propagirao socijalizam, posebice na tekstovima reprezentativnih hrvatskih romana objavljenih u spomenutom vremenskom razdoblju.

Ovo je desetljeće u svijetu značajno po mnoštvu novina koje je donijelo. Neki od važnijih događaja¹ jesu: svemirski brodovi *Apollo 12* i *Apollo 15* spustili su se na Mjesec i uzeli uzorke tla; radikalni islamisti ubili su jedanaest izraelskih sportaša na OI u Münchenu; Karol Wojtyła postao je papom; rođeno je prvo *dijete iz epruvete*; SAD i SSSR potpisali su sporazum o ograničenju naoružanja; Majka Tereza dobila je Nobelovu nagradu za mir; Bill Gates osnovao je Microsoft, a Jobs i Wozniak konstruirali su osobno računalo... Na našim prostorima ovo je desetljeće uokvireno dvama jakim događajima koji su bitno utjecali na razvoj i sudbinu SFRJ i Hrvatske kao njezine sastavnice – počelo je 1971. Hrvatskim proljećem, a okončano je 1980. godine smrću jugoslavenskog predsjednika Josipa Broza Tita.² Povjesničar Goldstein ovo razdoblje naziva „doba političke apatije i gospodarskog razvoja“ (Goldstein, 2001: 49). Apatija je donekle bila rezultat općeg uvjerenja da razvoj samoupravnog društvenog sistema zapravo vodi u slijepu ulicu, a to je bilo naglašeno brutalnim kršenjem Hrvatskog proljeća. Prema Goldsteinu, „apatična se atmosfera djelomično mogla ublažavati činjenicom da su te godine ipak bile doba ekonomskog napretka, dobrim dijelom zbog prekomjerna uzimanja kredita i velikog uvoza koji izvoz nije mogao pokriti“ (Goldstein, 2001: 65). Svi su ti događaji, i u Jugoslaviji i u svijetu, potaknuli autoricu da kao vremenski period odabere upravo ovo desetljeće.

Možda najvažniji razlog zašto se rad bavi rodnom ideologijom baš u sedamdesetim godinama jest taj što je Generalna skupština UN-a jednoglasnom odlukom svojih članova (donesenom 18. prosinca 1972.) proglasila godinu 1975. „Međunarodnom godinom žena“ (Đorđević, 1975: 12). Donesena je i „Međunarodna deklaracija o ravnopravnosti žena i njihovom doprinosu razvoju i miru“ koju je potpisala i Jugoslavija. Ona je akt „Svjetske konferencije Međunarodne godine žena“, održane u Meksiku od 19. lipnja do 2. srpnja 1975.

---

¹ Izbor najznačajnijih događaja prema: Bagić, Krešimir. 2010. Uvod u sedamdesete. *Povijest hrvatskog jezika – Književne prakse sedamdesetih. Zbornik radova 38. seminara zagrebačke slavističke škole*. Ur: Mićanović, Krešimir. Zagrebačka slavistička škola. Zagreb. Str. 126

² Isto, Str. 127

godine.³ Neki od principa koji se proklamiraju tom „Deklaracijom“ su: potpuna ravnopravnost između muškaraca i žena; otklanjanje svih prepreka koje stoje na putu korištenja jednakih prava žena i muškaraca; odgovornost države za stvaranje potrebnih službi kako bi žene mogle biti integrirane u društvo dok njihova djeca uživaju odgovarajuću zaštitu; jednakost prava i odgovornosti i žena i muškaraca u porodici i u društvu; mogućnosti žena, kao i muškaraca, za maksimalan razvoj svojih intelektualnih potencijala; snažna reafirmacija prava žena na rad, na jednaku plaću za rad iste vrijednosti, prava na korištenje jednakih uvjeta i mogućnosti za napredovanje na radu, kao i sva druga prava žena na potpunu i zadovoljavajuću ekonomsku aktivnost; poštovanje ljudskog dostojanstva koje podrazumijeva pravo svake žene da slobodno i sama odlučuje hoće li stupiti u brak ili ne; sloboda odlučivanja svakog para i pojedinca da slobodno odaberu hoće li imati djece ili ne i da određuju njihov broj i razmak između rođenja, kao i na informiranje, obrazovanje i sredstva da bi to pravo mogli koristiti; podržavanje solidarnosti žena svih zemalja svijeta u njihovu protestu protiv povrede ljudskih prava koju osuđuje i UN; svi oblici ugnjetavanja i nehumanog tretmana žena, muškaraca i djece smatraju se zločinima protiv čovječnosti i povredom „Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima“ i drugih međunarodnih instrumenata itd. Također, ovo je razdoblje prve faze feminizma u Jugoslaviji. Godine 1977. osnovana je prva feministička grupa u nezapadnom svijetu „Žena i društvo“, u sklopu Sociološkog društva Hrvatske, a 1978. održana je međunarodna tribina „Drugarica žena, žensko pitanje – novi pristup?“ (Katunarić, 1987: 119). Svi ti događaji bili su povod za odabir upravo sedamdesetih godina. Ovaj rad osvrnut će se na nabrojane principe „Deklaracije“, pokazati jesu li oni i u stvarnome životu jugoslavenskog čovjeka bili poštovani (analizirajući relevantnu literaturu, dostupna istraživanja koja su provedena te, koristeći metodu analize sadržaja, interpretirati hrvatske romane iz sedamdesetih godina) i ujedno pokazati kakav je utjecaj na jugoslavensko društvo izvršio razvoj tadašnjih feminističkih strujanja. U drugome dijelu rada bit će analizirana rodna ideologija u sljedećih petnaest romana: „Kužiš, stari moj“ (Zvonimir Majdak, 1970.), „Toranj“ (Ivan Kušan, 1970.), „Čangi off Gottoff“ (Alojz Majetić, 1970.), „Mladić koji je otkrio Ameriku“ (Augustin Stipčević, 1971.), „Balada o morskom konjicu“ (Tatjana Arambašin, 1971.), „Bolja polovica hrabrosti“ (Ivan Slamnig, 1972.), „Luka, ali ne apostol“ (Mirjana Matić Halle, 1974.), „Zagrepčanka“ (Branislav Glumac, 1974.), „Luka“ (Antun Šoljan, 1974.), „Stari dečki“ (Zvonimir Majdak, 1975.), „Marko na mukama“

---

³ Cijela *Deklaracija* može se naći u knjizi *Međunarodna deklaracija o ravnopravnosti žena i njihovom doprinosu razvoju i miru*. 1975. Priredio: Đorđević, Jovan. Radnička štampa. Beograd.

(Zvonimir Majdak, 1977.), „Drugi ljudi na Mjesecu“ (Antun Šoljan, 1978.), „Bitange, mirno!“ (Pero Zlatar, 1978.), „Stroj za maglu“ (Pavao Pavličić, 1978.) i „Umjetni orao“ (Pavao Pavličić, 1979.).

Poznato je da je središnja vrijednost socijalizma bila jednakost, uključujući i onu rodnu. Rad će u analizi romana pokazati koliko je to načelo bilo doista zastupljeno te odudaraju li vrijednosti koje su se cijenile kod žena od onih koje su vrijedile za muškarce (primjerice, za žene je bilo važno da izgledaju lijepo, da budu dobre domaćice, majke i vjerne supruge, dok su muškarci bili „pravi muškarci“ neovisno o svome izgledu, bračnom statusu i očinstvu). Na kraju rada bit će donesen zaključak o rodnoj ideologiji u stvarnim jugoslavenskim prilikama i u književnosti 1970-ih te će autorica ukazati na njihovu veliku podudarnost, nažalost, u negativnom kontekstu za žene.

2. Rod i spol

Na samome početku rada koji se bavi rodnom ideologijom važno je razgraničiti pojam „spola“ od pojma „roda“. Općenito, sociolozi koriste termin „spol“ kada misle na anatomske i fiziološke razlike koje razlikuju muška od ženskih tijela. Suprotno tomu, „rod“ označuje psihičke, kulturološke i društvene razlike između muškaraca i žena. Prema Giddensu, „rod je povezan s društveno konstruiranim pojmovima muškosti i ženskosti; on nije nužno izravni proizvod pojedinačeva biološkog spola“ (Giddens, 2007: 107). Rodne nejednakosti, o kojima će biti riječi u radu, odnose se na razlike u statusu, moći i ugledu koji su na raspolaganju ženama i muškarcima u raznim situacijama. Prema Rubin, „rod je društveno nametnuta podjela spolova. On je proizvod društvenih odnosa spolnosti.“ (Rubin, 2003: 111). Rod, dakle, nije nešto što po rođenju dobijemo, već se pripadnost određenom rodu „uči“ socijalizacijom. Riječima Judith Butler, „nitko ne 'čini' vlastiti rod sam. Uvijek se 'čini' s drugim ili za drugoga, čak iako je taj drugi samo imaginaran“ (Butler, 2005: 1). Rod ne pripisujemo sami sebi, pripisuje nam ga društvo u kojemu boravimo. Rod nije točno ono što netko „jest“ niti je točno ono što netko „ima“. Sociološki koncept roda ne može se svesti na spolnu razliku (Butler, 2005: 187). Spolne karakteristike koji posjedujemo po rođenju i rod kojim se osjećamo ne moraju se uvijek podudarati. Rod je kulturno konstruiran, neovisno o tome koliko je biološki spol nepromjenjiv, pa „rod stoga nije ni posljedica spola ni tako naizgled čvrst kao spol“ (Butler, 2000: 21). Prema Hallu, „upravo zbog toga što su identiteti

konstruirani unutar, a ne izvan diskursa, trebamo ih razumjeti kao proizvode specifičnih strategija iskazivanja u specifičnim historijskim i institucionalnim mjestima u kojima se koriste specifične diskurzivne formacije i prakse. Štoviše, oni nastaju unutar igre specifičnih modaliteta moći i time su više proizvodi označavanja razlika i isključivanja, nego što su znak jednog identičnog, prirodno konstruiranog jedinstva, „identiteta“ u njegovu tradicionalnom značenju“ (Hall, 2006: 361). Takav je i rodni identitet – on nije nešto što je po prirodi dano, već ga formira društvo i svakome se pojedincu usađuje najranijom socijalizacijom. Već od rođenja muška i ženska djeca odgajaju se različito i nameću im se različite vrijednosti koji se smatraju poželjnima.

Još je Engels najavljivao da će s dolaskom socijalizma, kad sredstva za proizvodnju postanu zajedničko vlasništvo, biti uspostavljena potpuna jednakost muškaraca i žena. Predviđao je da će zajedničko vlasništvo sredstava za proizvodnju pratiti socijalizacija kućnog posla i brige o djeci. Vjerovao je da će doći kraj rodnim nejednakostima te da će rodne uloge nestati. Socijalistička su društva napravila pozitivne pomake prema smanjivanju rodnih nejednakosti, ali ih, nažalost, nisu uspjela u potpunosti iskorijeniti (Haralambos i Holborn, 2002: 361). I dalje se poželjne vrijednosti za žene razlikuju od onih poželjnih za muškarce. Za žene je izrazito važno da izgledaju lijepo, da budu poslušne, da budu dobre supruge, majke i domaćice, dok se muškarac može ostvariti i biti smatran „pravim muškarcem“ neovisno o bračnom statusu i očinstvu. Žene se tako nalaze u podređenu položaju i to se u socijalizmu nije u potpunosti promijenilo, iako je socijalistička ideologija propagirala ravnopravnost u svim aspektima, pa tako i rodu. No, do nekih je poboljšanja ženskog statusa u društvu došlo, a prema Galić, „raskrinkavanju seksističkih opravdanja za društveno podređeni položaj žena uvelike su pridonijeli raznoliki feministički pristupi koji su pokazali da veze žena s prirodom nisu 'prirodne' po sebi, nego su simbolične komponente patrijarhata“ (Galić, 2004: 305).

Sama riječ „rod“ izvedena je od latinskog glagola „genero“. On znači „roditi“, „stvoriti“, „izvoditi“, „sazdati“ i stoga „upućuje na proizvodnju značenja, klasifikacija i odnosa“ (Anić, 2011: 39). Riječ „rod“ dakle, kao što je već spomenuto, sama označuje da ljudi svojom kreativnošću pripisuju značenja zbilji, a to označavanje može biti i u suprotnom odnosu prema tzv. prirodnom spolu te univerzalnom modelu govora i mišljenja (Anić, 2011: 39). Upotreba pojma „rod“ kao analitičke kategorije razlikuje se od jedne znanstvene discipline do druge te ovisi o teorijskoj orijentaciji znanstvenika. Primjerice, u psihoanalizi i poststrukturalizmu pojavljuje se u prvom redu kao analitička kategorija u istraživanju *identiteta*, dok povjesničari, sociolozi i kritičari ideologija „rod“ rabe kao analitičko sredstvo

za istraživanje *asimetrijskih odnosa moći*. Moć nije simetrično raspoređena na oba roda – muškarci su tradicionalno imali više moći od žena, u svakome pogledu, u svim područjima društva vodili su „glavnu riječ“ (primjerice u politici, ekonomiji, znanosti i prosvjeti), dok su se žene uvijek morale njima podčinjavati. Koncentracija moći bila je, i još uvijek većinom i jest, u muškim rukama. U ovom sociološkom smislu rad će pokazati koliko su u tom odnosu moći muškarci bili superiorniji, iako je socijalistička ideologija službeno propagirala jednakost u svim vidovima društva.

Prema Galić, „rod nije samo karakteristika pojedinca, nego se javlja na svim razinama društvene strukture. To je višerazinski fenomen koji je utjelovljen na strukturama i praksama organizacija i socijalnih institucija koje se na površini javljaju kao rodno neutralne. Rod je jedno od organizirajućih načela društvenog života koje organizira naše identitete i koncepte samih sebe, strukture i interakcije, temelj na kome su razmješteni društvena moć i resursi“ (Galić, 2008: 156). Već je spomenuto da je ta raspodjela moći asimetrična, u velikoj mjeri u korist muškoga roda. Djecu se kroz povijest odgajalo tako da, prilikom socijalizacije, stječu potpuno različita očekivanja za žene od onih za muškarce te se takav obrazac ponašanja nasljeđuje i u razdoblju socijalizma. Muškarci su tradicionalno oni koji su označeni kao skrbnici obitelji, a žene su one koje, relativno same, u potpunosti vode brigu o djeci i dužnostima kućanstva. Prema Galić, „kulturalno se također uvijek vršila podjela rada na 'ženski posao', koji se u pravilu obavljao unutar kuće, i 'muški posao', koji se izvodio izvan kuće, koristeći se temeljnim spolnim stereotipima i seksizmima. Rod osobe tako je postao sredstvo za kategoriziranje ljudi te mu se pridavao i još uvijek mu se pridaje bitan društveni značaj“ (Galić, 2008: 175). Ove će teze kasnije u radu biti potvrđene i analizom sadržaja reprezentativnih hrvatskih romana iz sedamdesetih. Jedna od najboljih potvrda razlikovanja „muškog“ i „ženskog“ posla može se naći u Pavličićevu romanu gdje pripovjedač kaže, primjerice, „muškarci kreću u posjete, na kuglanje, ili popravljaju nešto po kući, žene glačaju rublje...“ (Pavličić, 2004: 37). Detaljnije će se o razlikama između „ženskog“ i „muškog“ posla likova u romanima govoriti u poglavlju 6.5. Bitno je spomenuti da, kada u razdoblju socijalizma dolazi do masovnog uključivanja žena u plaćeni posao, na živote žena stavljen je nepodnošljiv teret, prema Castellsu, čak „svakodnevne četverostruke smjene (plaćeni posao, vođenje kućanstva, odgoj djece i noćna smjena za muža)“ (Castells, 2002: 141).

Bivša socijalistička društva imala su poseban odnos prema ženama vezano uz rodnu ideologiju (Castells, 2002: 192). S jedne strane, žene su se gotovo u potpunosti uključile u plaćeni rad. Dobile su priliku za obrazovanjem. Stvorena je raširena mreža društvenih usluga i skrbi za djecu koja je i omogućila žensko sudjelovanje na plaćenim, službenim zanimanjima,

a ženske organizacije (iako pod kontrolom komunističke partije) bile su prisutne u različitim sferama društva. S druge strane, „seksizam je bio raširen, a patrijarhalnost na prvom mjestu u društvu, institucijama i politici. Kao posljedica, odrastao je naraštaj vrlo snažnih žena koje osjećaju svoje mogućnosti, a ipak se moraju boriti za svoj put svaki dan kako bi ostvarile nešto od tog potencijala“ (Castells, 2002: 192). Takvi odnosi koji su uspostavljeni u našoj prošlosti još uvijek vladaju ljudskim životima, stvaraju naše predodžbe i ukorijenjene stereotipe o muškarcima i ženama te utječu na način na koji odgajamo svoju djecu (Rubin, 2003: 133).

3. „Ženskost“ i „muškost“

Prema teoretičarki Oraić Tolić, „moderna je kultura građena na jakom rodnom binarizmu“ (Oraić Tolić, 2006: 295). I stvarni svijet i „simbolični univerzum moderne kulture“, jasno su podijeljeni u dva rodna polja. Pojmovi koji se vežu uz muški rod iz tog imaginarnog binarnog registra su: racionalnost, logos, um, pojam, intelektualnost, kultura, kozmos, opće, duh, bit, subjekt, original, označeno, zbilja, znanost, proza, politika, etika, aktivnost i moć, dok su oni vezani uz ženski rod: iracionalnost, mit, bezumlje, slika, emocionalnost, priroda, kaos, pojedinačno, tijelo, nebit, objekt, kopija, označitelj, fikcija, umjetnost, poezija, apolitičnost, estetika, pasivnost i nemoć (Oraić Tolić, 2006: 295). Prema sociologu Katunariću, „svako poznato društvo zasniva se na redukciji značenja ženskog spola, a značenje muškog spola razvija kroz sistem rada, jezika i upravljanja“ (Katunarić, 1984: 61). Žena je oduvijek potisnuta u privatnu sferu, onemogućuje joj se pristup javnoj sferi i javnome djelovanju, umanjuje joj se vrijednost i smatra je se dobrom samo za brigu o djeci i domaćinstvu. Za žene koje nisu postale majke i kućanice smatralo se, a neki smatraju i danas, da nisu „prave“ žene. Kako piše Simone de Beauvoir, „dovoljno je prošetati otvorenih očiju da bi se konstatiralo da se čovječanstvo dijeli na dvije kategorije individua čije su odjeće, lica, tijela, osmijesi, hod, interesi i zanimanja očevitno različiti“ (de Beauvoir, 1982: 11). Žene su, za razliku od muškaraca, posvuda u „jadnu stanju“ (Wollstonecraft, 1999: 56) jer se od njih skriva istina (odnosno znanje) kako bi sačuvale svoju nevinost, kako se pristojno naziva neznanje. Od ranog djetinjstva djevojčice uče da je njihov glavni „adut“ ljepota, dok s dječacima to nije tako. Njih se uči da moraju imati različite poslove i obaveze koji će zaokupiti njihovu pozornost i poticati umni rast i razvoj. Kod djevojčica se potiče samo

njegovanje ljepote, nauštrb razvijanja umnih sposobnosti. Kako je pisala još Mary Wollstonecraft u 18. stoljeću, „vrijeme je da se dogodi revolucija u načinu ponašanja žena, vrijeme je da im se vrati izgubljeno dostojanstvo i da ih se navede da kao dio ljudske vrste rade i djeluju tako što će, mijenjajući sebe, promijeniti svijet“ (Wollstonecraft, 1999: 57). Takva važna „revolucija“ još se nije u potpunosti ostvarila, a tradicionalno poimanje „muškosti“ i „ženskosti“ nije se promijenilo ni u socijalizmu. Prema „Priručniku o identitetima, seksualnosti i procesu socijalizacije“ (Hodžić, Bijelić, Cesar), „društvo se pobrinulo da djeci vrlo rano usadi klišeizirane norme ponašanja koje odgovaraju pojedinom rodu. U svim društvima prevladavajući rodni sistemi privilegiraju mušku moć, kontrolu i žensku marginalizaciju, nedostatak moći i ovisnost o muškarcima“ (Hodžić, Bijelić, Cesar, 2003: 17). Djevojke se od najranijeg djetinjstva uči da koriste svoju ženstvenost kako bi udovoljile muškarcima. One zanemaruju svoje potrebe, orijentiraju se prema muškome rodu i vrlo lako upadaju u stupicu emocionalne i ekonomske ovisnosti. S druge strane, u društvu je poželjno da se kod dječaka ističe njihova muškost, neovisno hoće li je upotrebljavati na dobrućudan ili agresivan način (Hodžić, Bijelić, Cesar, 2003: 17). Takva vrsta odgoja ponavlja se generacijama i obitelji već najranijom socijalizacijom (a kasnije i škola i sve društvene institucije) reproduciraju patrijarhalne rodne odnose. Žene tako nisu imale priliku doći u ravnopravan odnos s muškarcima niti u vlastitoj porodici, a kamoli u ostalim društvenim aspektima. Ni u socijalizmu se nije puno toga promijenilo. Prema Galić, „glavna društvena očekivanja od žena svodila su se u svim patrijarhalnim društvima (kakva je većina danas poznatih društava) na majčinstvo i ispunjavanje uloge majki“ (Galić, 2011: 299). Žene se često svodilo samo na objekte kojima je najvažniji cilj u životu, osim majčinstva, da izgledaju dobro i fizički privlačno. Kako kaže Naomi Wolf, „dobrostojeće, obrazovane i emancipirane žene, koje mogu uživati u slobodama koje prije toga nisu bile dostupne nijednoj ženi, ne osjećaju se onoliko slobodno koliko bi to željele. Mnoge se srame priznati da su trivijalni problemi koje im je nametnulo društvo – vezani uz fizički izgled, tijelo, lice, kosu i odjeću – tako važni. Ali, usprkos sramu, krivnji i poricanju, sve više žena shvaća da nisu potpuno neurotične i same, nego da se radi o nečemu važnom i vezanom za odnos ženske emancipacije i ženske ljepote. Što su više pravnih i materijalnih prepreka žene savladale, to ih snažnije i okrutnije opterećuju prikazi ženske ljepote. Mit o ljepoti suzbio je nove ženske slobode premještanjem društvenih ograničenja na ženske živote, izravno na njihova lica i tijela“ (Wolf, 2008: 19). Ta važnost ženskog izgleda bit će prikazana i na primjerima ženskih likova iz analiziranih romana (poglavlje 6.1). Ovdje se mogu istaknuti samo neki od seksističkih naziva za ženske likove ili nekih dijelova ženskoga tijela: „mačke“, termin

„mljekarstvo“ za grudi, „krakovi“ za noge, „kanta“ za stražnjicu, „potrošabl“, „gerle“ i slično. Ovakvi termini vezano za muške likove ne pojavljuju se ni u jednom analiziranom romanu, što dovoljno govori o razlici među rodovima, kako društvo postavlja različite zahtjeve pred žene od onih zahtjeva za muškarce.

Prema Galić, „smatralo se, a smatra se i danas, da zapravo muškarci stvaraju svijet, povijest i kulturu, dok žene 'samo' rađaju i podižu djecu. Nebrojene su žene proživjele živote tijekom povijesti doista u zapečku, skrivene i bezimene. Kroz ženske sposobnosti rađanja kao manje vrijedne, u odnosu na 'muške' sposobnosti stvaranja civilizacija, ocjenjivala se i ukupna vrijednost žena kao ljudskih bića. Žene su proglašavane iracionalnima, nesposobnima za racionalno mišljenje i donošenje odluka, manje pametnima, nesposobnima za cijeli niz poslova i uopće samostalan život – bez muškaraca kao gospodara“ (Galić, 2006: 149). Unatoč formalnoj rodnoj jednakosti, jasno se u društvu može vidjeti jaz između onoga što se proklamira i onoga što žene doživljavaju – podčinjene su kao supruge, u braku koji je u većini slučajeva patrijarhalan, na tržištu rada, u politici, institucijama vlasti, u području reprodukcije (Galić, 2006: 149). Kako ista autorica navodi, „rodni identitet jedan je od najdalekosežnijih socijalnih identiteta“ (Galić, 2002: 226). Izrazito je važan jer se nejednako reflektira s obzirom na rod kojemu pojedinac pripada („muškost“ i „ženskost“) pa su tako i posljedice tih različitosti (sociokulturne i političke) vrlo značajne (Galić, 2002: 226). Tu nejednakost između žena i muškaraca, primjerice na tržištu rada i na radnome mjestu, vrlo dobro pokazuje i analiza sadržaja romana (detaljnije u poglavlju 6.5). Jedno od najuočljivijih mjesta „nevažnosti“ žena i „važnosti“ muškaraca može se pronaći u Pavličićevu romanu: „Ma kakav njezin kut, čovječe! Ja sam taj koji se bori za kruh i koji je odgovoran, premda i ona radi. Ne živimo mi od plaće nego od ovoga ovdje stroja i takvog prćkanja. Tko nju što pita u njezinom poduzeću? Žena je i ne petlja se ni u što. A mene svaki čas: što misliš o ovome, što o onome, izjasni se, samoupravljaj, za koga si, protiv koga si...“ (Pavličić, 1995: 75). Takvi seksistički stavovi mogu se pronaći u svakome interpretiranom djelu, neovisno je li ono muškog ili ženskog autora. Prema Rubin, „ako je seksizam nusproizvod nemilosrdne pohlepe kapitalizma za profitom, onda bi seksizam odumro s pojavom uspješne socijalističke revolucije“ (Rubin, 2003: 87). Ipak, žena je u drugorazrednom položaju u svakome društvu. Jedna od činjenica koja vrijedi za sve kulture jest upravo superiornost i nadmoćnost muškaraca u svim društvenim sferama. Kako piše Ortner, „traganje za istinski egalitarnom, a kamoli matrijarhalnom, kulturom pokazalo se besplodno“ (Ortner, 2003: 150).

Prema sociologinji Mirjani Adamović, rodna hijerarhija svojstvena patrijarhatu na neki je način destruirala univerzalnost „čovječanstva“ (Adamović, 2011: 18) . Pritom, kako piše Adamović, „žene su kao polovica ljudskog roda bile i jesu prisiljene na neprestano dokazivanje jer se nije podrazumijevalo da posjeduju iste karakteristike kao i druga polovica ljudskog roda – muškarci. Žene su smještene u područje samozatajnosti, privatnosti, neprisutnosti, Drugosti, i to u odnosu na javno, prisutno i Prvo, odnosno muškarce i državu. One su se time našle izvan povijesnog svijeta, izvan onoga u kojem postoje kreacija, znanost, umjetnost, ali i izvan područja moći, posebno političke“ (Adamović, 2011: 18). Za muškarce, a i za mnoštvo žena, da bi se bilo „pravom ženom“ nije dovoljno samo posjedovati žensko tijelo i vršiti žensku funkciju reprodukcije (de Beauvoir, 1982: 329). Simone de Beauvoir kaže da čovječanstvo smatra da je ‚prava‘ žena ona koja sebe prihvaća kao Drugo. Stav današnjih muškaraca karakterizira dvosmislenost koja u ženi izaziva bolan nemir. U znatnoj mjeri muškarci prihvaćaju da žena bude njihov bližnji, ravnopravna. Ipak i dalje zahtijevaju da žena ostane nebitnost“ (de Beauvoir, 1982: 329). Takva je sudbina za svaku ženu u potpunosti kontradiktorna te ona ne uspijeva usuglasiti javni i privatni život. S druge strane, muškarci se ne susreću s takvim jazom – što su uspješniji u javnome životu, to se smatraju i uspješnijima u privatnome: „ljudske i životne vrijednosti u njemu su sjedinjene, dok su autonomni uspjesi kod žena u kontradikciji s njezinom ženskošću jer se od 'prave žene' zahtijeva da bude objekt, da bude Drugo“ (de Beauvoir, 1982: 329).

Služeći se riječima Sheile Rowbotham, „iako revolucija može svojim ženama omogućiti pristup na Mjesec, još uvijek nije u stanju iskorijeniti veliki broj odlika stare inferiornosti“ (Rowbotham, 1983: 106). Međutim, do nekih je pozitivnih promjena u razdoblju socijalizma ipak došlo. Sustav rodnih odnosa donekle se mijenja. Žene u socijalizmu nisu više ograničene samo na obiteljsku sferu, već su prisutne u javnoj aferi, no ipak, taj položaj često je neravnopravan. Prema Walby, „ta promjena proistječe u osnovi iz političkih građanskih prava koja je izborio prvi val feminizma početkom 20. stoljeća, u kontekstu rastuće potražnje za ženskom radnom snagom u privredama u razvoju i mogućnosti školovanja žena na svim razinama. Rezultat je bila promjena oblika neravnopravnosti žena i muškaraca, ali na složene načine, ne tek na bolje ili na gore“ (Walby, 2005: 1). Da bi aktivnosti za poboljšanje položaja žena u društvu bile uspješne, važan je način na koji osobe reagiraju kada su izložene diskriminaciji ili kada vide da se koga neravnopravno tretira zbog njegova spola (Galić, 2009: 265). Također, važno je procijeniti mjere koje bi ženama mogle

poboljšati status u društvu te bi žene same trebale biti spremne sudjelovati u aktivnostima kojima se nastoji smanjiti neravnopravnost rodova u društvu (Galić, 2009: 265).

Seksizam prodire u sva područja ljudskoga života – žene uglavnom ne dospijevaju na vodeće položaje u društvu, već su oni rezervirani gotovo isključivo za muškarce. I u analiziranim romanima situacija je ista – muškarci su tako, primjerice, direktori kazališta, upravitelji bolnica, direktori mljekare, poslovođe poduzeća, direktori pletionice čarapa i slično (detaljnije u poglavlju 6.5). S druge strane, žene su dvostruko opterećene – rade u kući, obavljajući sve poslove koji se smatraju tradicionalno „ženskima“ i za njih nisu plaćene, a ujedno se očekuje da rade na „službenim“ poslovima i tako pomažu prehranjivati obitelj. Žena je tako dobila dvije uloge, dok se za muškarce podrazumijeva da rade onaj posao kojim će uspjeti skrbiti za obitelj. I kad rade, žene za identičan rad kao i muškarci dobivaju manje plaće od njih. Također, žene nisu prisutne u povijesti općenito (primjerice, u znanosti, književnosti, matematici i slično). One nisu ni blizu ravnopravne zastupljenosti s muškarcima u društvenim, političkim, ekonomskim institucijama. Još neki od faktora koji pokazuju prisutnost seksističkih stavova u društvu su: nasilje nad ženama još je uvijek česta pojava i u stalnom je porastu; dostupnost kontracepcijskih sredstava za žene nije zadovoljavajuća; nejednako se financiraju muške i ženske aktivnosti, pri čemu se one muške mnogo bogatije nagrađuju od ženskih (primjerice, razni sportovi), žene se stoljećima tretiraju kao seksualni objekti (Hodžić, Bijelić, Cesar, 2003: 157). Većina tih činjenica jasno je uočljiva i u analiziranim romanima, koji će biti detaljnije prikazani u drugome dijelu rada. Ovdje bi autorica željela spomenuti samo parodiju „Sinjske alke“ iz Majetićeve „Čangija“, gdje ženski likovi doslovno služe kao nagrada muškim likovima, kao pravi seksualni objekti onima koji se pokažu najboljima u igri (opis na str. 32). U središtu „igre“ nalaze se muški likovi, a ženski moraju prilagoditi svoj seksualni užitak njihovim pravilima. U romanu čak niti razmišljanja ženskih likova nisu izrečena, nego su ona reprezentirana tek kao dio unutrašnjeg monologa.

4. Socijalizam i feminizam u Jugoslaviji

Polazna definicija socijalizma jest da je to „ideja i pokret koji teži socijalizaciji, prenošenju temeljnih uvjeta života u kolektivne ruke“ (Ravlić, 2013: 114). Prema politologu Ravliću, „socijalisti smatraju da je privatno vlasništvo nad temeljnim uvjetima života, proizvodno bogatstvo ili kapital, ekonomski nepravedno i moralno pogrešno“ (Ravlić, 2013:

114). Za socijaliste je suradnja prirodno stanje među ljudima i uvjet njihova napredovanja. Ljudska bića uspijevaju zbog uzajamne pomoći jednih drugima. Socijalisti vjeruju u bratstvo ljudi. Kako objašnjava Ravlić, „nijedan čovjek nije „otok“ okrenut samome sebi, svaki je čovjek povezan s drugima, dio je cjeline. Zato su ljudska bića „drugovi“, „braća“ i „sestre“, „prikvačeni“ jedno uz drugo zajedničkom ljudskošću. Jednakost je središnja socijalistička vrijednost, to je klasično načelo socijalizma, a ona se razumije ponajprije kao društvena jednakost“ (Ravlić, 2013: 117). U toj proklamiranoj jednakosti i žene su vidjele svoju šansu. One jesu i dalje bile u neravnopravnom položaju prema muškarcima, ali su svoje nezadovoljstvo mogle javno izraziti, bez nekih težih formalnih sankcija. Prema Đorđeviću, „marksistička misao i socijalistički koncept uopće izvršili su u cijelome svijetu najsnažniji utjecaj na postavljanje problematike o ženi i o njenom oslobođenju“ (Đorđević, 1975: 103). Razlika između kapitalističkih i socijalističkih zemalja jest u tome što su u onim kapitalističkim zahtjevi za rodnom jednakošću dolazili upravo od samih žena, a u socijalističkim su društvima takvi zahtjevi bili sastavni dio vladajuće ideologije, dakle, dolazili su iz vrhova političke vlasti, „odozgo“ (Leinert Novosel, 1999: 17). Prema Mirjani Adamović, „socijalističke zemlje u razvitku feminizma imaju posebnosti“ (Adamović, 2011: 46). Već se u samim političkim vrhovima pozivalo na ideju ravnopravnosti, pa samim time i potpune jednakosti žena i muškaraca. Društvena moć žena pretpostavljala se time sama po sebi, žene su prikazivane kao ravnopravne s muškarcima te je takva slika u velikoj mjeri bila ideologizirana. (Adamović, 2011: 46). Kako spomenuta autorica piše, „iako o socijalističkom razdoblju, barem na području bivše Jugoslavije, ne možemo govoriti kao o vremenu bez uspona i padova u implementiranju ideologije ravnopravnosti, odnos prema feminizmu bio je opterećen tzv. „buržoaskom“ obilježenošću“ (Adamović, 2011: 46). Žene su u svijetu, već tijekom Drugog svjetskog rata, tražile kulturno i političko osamostaljivanje koje zaslužuju. Također, zahtijevale su promjenu odnosa u obitelji – propagirale su se egalitarne vrijednosti i žene su željele imati jednaku ulogu u porodici kao i muškarci. Ipak, „tradicijske su vrijednosti ostale temelj odnosa prema ženama, posebice ako se prati njihovo sudjelovanje u javnom, političkom životu“ (Adamović, 2011: 46).

Feminističke teorije često polaze od podjele rada kao jednog od važnih pokazatelja neravnopravnosti na tržištu rada. „Nepravedna“ podjela rada utječe na sve druge oblike nejednakosti – ona djeluje linearno, pojačava sve oblike nejednakost i predstavlja osnovu nejednake distribucije moći. Postojeća podjela rada omogućuje veću moć muškom rodu, i onu ekonomsku i političku, ne samo u društvu, već i u privatnom životu i na području obiteljskih veza. Rodna podjela rada opterećena je vrijednostima zapadne, maskulinističke kulture jer se

temeljem roda društveno pripisuju uloge (Adamović, 2011: 113). Oslobođenje žena traži radikalnu promjenu naših vrijednosti, materijalnih interesa i društvenih dogovora na svim razinama, a takve se promjene u socijalizmu nisu u potpunosti ostvarile. Razlike u zanimanjima, šanse na tržištu rada te podjele na „muški“ i „ženski“ posao jasno su uočene i u analizi sadržaja interpretiranih romana (detaljnije u poglavlju 6.5) – muški likovi redovno su direktori raznih institucija i poduzeća, dok su žene uobičajeno kućanice, krojačice, bolničarke, cvjećarice, podvornice i slično. Iz takve raspodjela poslova jasno je vidljiva i raspodjela moći u društvu – ona se u velikoj mjeri nalazi u muškim rukama te tako žene ostaju podčinjene u svim aspektima društva, ne samo u javnome, već i u privatnome životu.

Prema Katunariću, „unutrašnji dualizam i atipičnost jugoslavenskog sistema djelovali su, bez sumnje, povoljnije na položaj žena nego u društvima sovjetskog tipa. Nepostojanje snažnih totalitarnih institucija omogućilo je stanovitu liberalizaciju društvenog ponašanja i političkih strujanja“ (Katunarić, 1984: 233). Tako su žene, koje ipak jesu bile društveno podčinjene, mogle to javno reći i izraziti svoje neslaganje. Na ispoljavanje ženskog pitanja najviše su utjecale prve grupe feministkinja u socijalističkoj Jugoslaviji koje su se okupljale i raspravljale o raznim aspektima ženske nejednakosti u društvu. Propitivanja ženskog položaja i stereotipa koji vladaju mogu se uočiti i u analiziranom romanu Tatjane Arambašin. Radi se o stereotipu ženske nevinosti – svi bi muški likovi željeli oženiti nevine djevojke, dok se oni svojim „poduhvatima“ hvale i žele ih imati što više (detaljnije u poglavlju 6.2). Taj stav propituje autorica u svome djelu: „Dok su valovi, poput kuća, prijetili da nas progutaju, sagledao sam jasno koliko je nevažan i besmislen uzrok mog bijega i očaja. Djevojka nije bila nevinna. Kakva glupost! Kakva zaostalost! (Arambašin, 1971: 52).

Kako objašnjava Smiljana Leinert Novosel, samoupravni je socijalizam glede žena pokazao i sličnosti i razlike u odnosu na ostale socijalističke zemlje (Leinert Novosel, 1999: 33). Sličnost koja se može istaknuti jest brojniji ulazak žena u javnu sferu djelovanja. Do tog ulaska došlo je zbog uvjerenja da spol sam za sebe nije prepreka za uključivanje ljudi u bilo koju vrstu društvene aktivnosti. Ipak, javna sfera ženskog djelovanja nije dovela do dubljih promjena u svijesti ljudi (Leinert Novosel, 1999: 33). Riječima spomenute autorice, „to se posebno pokazalo u trenucima redukcije središnje kontrole, koja je ženu redovito vraćala na tradicionalnu ulogu u obitelji. One su prihvaćane kao zaposlenice, ali rijetko kao osobe koje donose odluke“ (Leinert Novosel, 1999: 33). Prema istoj autorici, „ono što razlikuje samoupravni socijalizam od realsocijalističkih zemalja jest dosljednost pravca politike glede žena“ (Leinert Novosel, 1999: 33). Naime, u realsocijalistički zemljama su (do polovine 70-

ih) žensko pitanje smatrali riješenim i nisu se bavili ženskim temama. U praksi su manipulirali položajem žena kao načinom za postizanje bolje stabilnosti sustava (Leinert Novosel, 1999: 33). Slučaj nije bio takav u samoupravnom socijalizmu – „koncept žene u društvu ovdje nije bio upitan, ali se na njemu permanentno radilo s ciljem osiguravanja jednakih mogućnosti žena u društvenom djelovanju. Tako ovdje ideja da se žene kao društvena grupa vraćaju natrag u kuću kad je to potrebno nije dolazila u obzir. Bio je to više izraz modernizma negoli isključivosti“ (Leinert Novosel, 1999: 33).

Što se tiče feminističkih strujanja, prema Đurđi Knežević, „feminizam se u bivšoj Jugoslaviji može pratiti u tri faze“ (Knežević, 2004: 249). To su razdoblja koja približno prate desetljeća. Tako je prva faza trajala od kraja 60-ih i početka 70-ih pa do svršetka tog desetljeća. Druga faza slijedi okvire 80-ih, a posljednja faza pripada 90-ima i traje do danas (Knežević, 2004: 249). U ovome radu naglasak je na prvome razdoblju jer je proučavana percepcija rodova u jugoslavenskom društvu sedamdesetih godina. Navedeno desetljeće treba promatrati u kontekstu već spomenutog unutarnjeg dualizma i atipičnosti sistema jugoslavenskog društva. Prema Jakovini, jugoslavenski je režim, i prije prekida sa Staljinom, indiskretno nastojao uspostaviti bliže odnose sa Zapadom (Jakovina, 2002: 30). Upravo zbog velikog utjecaja Zapada, jugoslavensko društvo u svojoj strukturi ima elemente obaju prevladavajućih tipova društava – socijalističkog i kapitalističkog (Knežević, 2004: 250). Kako navodi Knežević, „ta ambivalencija sustava znači da ne postoje osobito jake totalitarne institucije, što pak omogućuje stanovitu liberalizaciju društvenog ponašanja i političkih strujanja“ (Knežević, 2004: 250). Zato su svi društveni problemi vidljiviji, uključujući i žensko pitanje. Žene jesu u nepovoljnom položaju, ali to mogu jasno i izraziti te kritizirati svoj položaj, ne samo u društvu, već i u porodici. Analizirano razdoblje u ovome radu ujedno je i razdoblje početka djelovanja prvih feministkinja. One su se najprije počele okupljati na Filozofskom fakultetu u Zagrebu i u Sociološkom društvu Hrvatske (Knežević, 2004: 250). Organizirale su neformalna druženja, razne tribine, predavanja i slično. Kako navodi Knežević, „u tom krugu iskristalizirala se, i kasnije se i čvršće organizirala, grupa okupljena oko Lydije Sklevicky i Rade Iveković, koja je krajem 70-ih postala prva formalno registrirana feministička grupa u nezapadnom svijetu. Registrirana je bila 1977. godine kao sekcija Sociološkog društva Hrvatske i nosila je ime 'Žena i društvo'“ (Knežević, 2004: 250). U narednim je godinama grupa često organizirala javne tribine i raspravljalo se o ženskom pitanju, ne samo u Hrvatskoj, već i u cijeloj tadašnjoj Jugoslaviji. Također, ranih 70-ih godina, nastale su iste skupine žena u Beogradu i manje u Ljubljani (Knežević, 2004: 250). O

ženskome pitanju počelo se redovito govoriti i nastojao se popraviti položaj žena. Školovane žene odlučile su podići svoj glas u društvu, izboriti se za bolji položaj te dobiti jednaku količinu društvene moći kakvu imaju i muškarci. Prema Knežević, „godine 1976., u suradnji dva marksistička centra Centralnih komiteta Slovenije i Hrvatske, organizirano je i savjetovanje u Portorožu pod nazivom 'Društveni položaj žena i razvoj porodice u socijalističkom samoupravnom društvu'“ (Knežević, 2004: 250). Kako navodi autorica, „ovaj skup bitan je zato što se tada prvi put, u okviru najviše partijske nomenklature i na savjetovanju, čiji je cilj bio da trasira nove puteve i gledanja na komunističko djelovanje u sferi porodice i promjene položaja žena u društvu, pojavljuje osvrt na feministički pokret na tadašnjoj međunarodnoj sceni i dopušta javni feministički istup na samoj konferenciji. Naime, poseban dio savjetovanja s podnaslovom „Suvremeni feminizam“ bio je posvećen informacijama koje su se bavile iskustvima i shvaćanjima suvremenog feminističkog pokreta koji se od 60-ih godina odvijao na Zapadu“ (Knežević, 2004: 250). Na skupu su svoj osvrt o suvremenome feminističkom pokretu dale mlade, akademski obrazovane žene (iz Zagreba već navedena Lidija Sklevicky, Gordana Cerjan Letica, Vesna Pusić, Nadežda Čaćinović Puhovski itd.). Spomenute feministice, uz mnoge druge koje će se istaknuti u razvitku feminističkog pokreta na tlu Jugoslavije u osamdesetima (Blaženka Despot, Rada Iveković, Slavenka Drakulić, Jelena Zupa, Biljana Kašić, Vesna Kesić itd.), dolaze iz prvog organiziranog feminističkog oblika aktivnosti, koji je već ranije spomenut, sekcije „Žena i društvo“ (Milić, 2011: 56). Prema Katunariću, „od kraja 70-ih godina jugoslavenska javnost počela je o ženskom pitanju čitati, gledati, slušati mnogo više nego ikad prije. Nov i jak poticaj dala je međunarodna tribina pod nazivom „Drugarica žena, žensko pitanje – novi pristup?“ koja je 1978. godine održana u Beogradu. Po različitim reakcijama u tisku odmah se moglo vidjeti da žensko pitanje dolazi na novu razinu“ (Katunarić, 1987: 119). Organizatorice tog međunarodnog skupa feministica bile su Dunja Blažević i Žarana Papić, a skupu su prisustvovala neka od najznačajnijih svjetskih imena tadašnjeg feminističkog pokreta (Milić, 2011: 56). Riječima Anđelke Milić, „iako je ovaj skup bio više promotivnog nego teorijskog karaktera, ipak je imao dalekosežne posljedice za uspostavljanje prvih klica feminističke svijesti i prakse kod mladih obrazovanih žena“ (Milić, 2011: 56).

Najznačajniji obvezujući instrument iz ovog razdoblja za unaprjeđenje rodne ravnopravnosti je CEDAW⁴ (*Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women*) iz 1979. godine i kao takav naziva se i „Međunarodna povelja ženskih prava“

---

⁴ Cijela povelja može se pročitati na <http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/>. (pristupljeno 8. srpnja 2015.)

(Dokmanović, 2001: 297). CEDAW definira opće standardne rodne ravnopravnosti, ali i standarde u specifičnim područjima kao što su zapošljavanje, obrazovanje i nasilje nad ženama (Dokmanović, 2001: 297). Također formulira politiku otklanjanja diskriminacije žena te navodi da je poboljšanje položaja žena zapravo obaveza države u svim sferama, a pogotovo u političkoj, ekonomskoj, društvenoj i kulturnoj (Dokmanović, 2001: 297). Takvo otklanjanje diskriminacije žena nije niti danas u potpunosti izvršeno. „Žensko pitanje“ je klasno pitanje, a tim i političko pitanje. To znači da žene ne traže neko „posebno“ pravo, već „čovječansko pravo“ – nije im učinjena nikakva posebna nepravda, nego „nepravda uopće“ (Despot, 1987: 99). Prema Bebelu, „žensko pitanje je pitanje položaja koji žena u našem društvenom organizmu treba zauzeti, načina na koji će svoje snage i sposobnosti svestrano moći razviti da bi postala potpun, punopravan i što je moguće više koristan član ljudskog društva“ (Bebel, 1975: 170). Marksistički teoretičari očekivali su da će se to dogoditi kada će socijalizam doživjeti svoj puni sjaj. Ipak, žene su i dalje ostale „drugorazredna“ bića, a „žensko pitanje“ aktualno je i danas. Riječima A. Zlatar Violić⁵, „temeljna feministička borba usmjerena je na preoblikovanje postojećih odnosa moći u društvenoj podjeli, na podiranje patrijarhalnih obrazaca i uvođenje različitih strategija otpora. Takva *politika oslobođenja* najjasnije se može iščitati upravo šezdesetih i sedamdesetih godina prošloga stoljeća, kada se unutar feminizma oblikuje snažno polje socijalnog djelovanja, naglašavajući kolektivnu akciju, žensku solidarnost i političko djelovanje“ (Zlatar Violić, 2008: 1).

4.1. Ustavi FNRJ 1970-ih

Već je prvi Ustav FNRJ donesen 1945. godine službeno ozakonio ravnopravnost žena s muškarcima u svim dijelovima državnog, privrednog i društveno-političkog života. Žene s navršenih 18 godina dobile su pravo glasa i mogućnost da budu izabrane za političke funkcije. Zakonski je normirano načelo jednake plaće za jednaki rad, a donesen je i novi zakon o braku prema kojem žena ima jednako pravo na imovinu stečenu u bračnoj zajednici te ima pravo na imovinu koju je unijela u brak. Doneseno je novo radno i socijalno zakonodavstvo prema kojem država štiti majku i dijete. U Ustavu iz 1948. godine stoji (Glava V., Član 25.):

---

⁵ Cijeli članak može se pročitati na <http://www.hrvatskiplus.org/article.php?id=54&naslov=predfeminizam-feminizam-i-postfeminizam-u-hrvatskoj-knjizevnosti> (pristupljeno 8. srpnja 2015.)

„Žene su ravnopravni građani s muškarcima u svim područjima državnog, privrednog i društveno-političkog života. Za jednak rad žene imaju pravo na jednaku plaću kao i muškarci i uživaju posebnu zaštitu u radnom odnosu. Država štiti interese majke i djeteta, naročito osnivanjem rodilišta, dječjih domova i obdaništa te pravom majke na plaćeni dopust prije i poslije porođaja.“ (Ustav FNRJ i ustavi narodnih republika, 1948: 129)

Zakon je, dakle, jasno odredio da su žene potpuno ravnopravne s muškarcima. Imaju pravo raditi na jednakim radnim mjestima kao i muškarci te za svoj rad dobiti jednaku plaću kao što je dobivaju muškarci. No, upitno je koliki je jaz zapravo postojao između onoga što se službeno proklamiralo i onoga što su žene doživljavale. Razlike u „muškom“ i „ženskom“ radu već su više puta spomenute, a pobliže će se istaknuti tradicionalna, nepravedna raspodjela zanimanja na primjerima muških i ženskih likova u analiziranim romanima sedamdesetih godina, u poglavlju 6.5 (*Rod, zanimanja i financijsko stanje*).

Prema Dijanić i sur., „u zakonu o socijalnom osiguranju radnika donesenom 1950. godine nekoliko odredbi posebno beneficira ženu kod određivanja prava na starosnu mirovinu te prava na obiteljsku mirovinu koja joj pripada nakon suprugove smrti. Prema tim odredbama, novostvorena narodna država osigurala je punu pravnu ravnopravnost žena na papiru, no stvarni društveno-politički položaj pokazao se nešto drugačijim“ (Dijanić i sur., 2004: 328). O ulozi koje je društvo namijenilo ženama dovoljno govori iskaz jednog muškog lika iz Majetićeve romana: „One [žene] su fabrika za proizvodnju dece i omladine.“ (Majetić, 1970: 300). Uz ovakvo razmišljanje koje je i u analiziranome razdoblju, ali i danas vrlo učestalo, upitno je može li se uopće govoriti o potpunoj ravnopravnosti žena u bilo kojem društvenom aspektu. Žene se svodi samo na njihovu biološku funkciju i može se reći da im se negira važnost na ostalim područjima života – one se promatraju kao „prave žene“ samo ako su supruge i majke.

Prema Ustavu iz 1974., SFRJ je država zasnovana na suverenosti naroda i na vlasti te na samoupravljanju radničke klase i svih radnih ljudi. Riječima Milana Bijelića, „ona je socijalistička samoupravna demokratska zajednica ljudi i građana“ (Bijelić, 2010: 279). Ustav je donio postavku o kolektivnom predsjedništvu federacije, zadržao funkciju predsjednika Tita doživotno, ustanovio dva doma u Saveznoj skupštini itd. Prema tom Ustavu republike su postale formalno suverene. Kako zaključuje povjesničar Pavličević, „bilo je to gotovo konfederativno uređenje i više od onoga što su onemogućeni vođe hrvatskog nacionalnog pokreta zahtijevali 1971. Iako su time date velike slobode, one se ipak nisu ostvarivale jer je

nad svime bdio partijski i policijski aparat koji je gušio svako nacionalno opredjeljivanje, zabranjivao manifestacije koje su vezane uz povijest, kulturu svakog naroda, pa se čak oštro kažnjavao npr. delikt mišljenja, a odgovaralo se i za pjevanje nacionalnih pjesama, pričanje političkih viceva i sl“ (Pavličević, 1994: 494). Ipak, i ovaj je Ustav isticao jednakost svih. Glava III. („Slobode, prava i dužnosti svakog čovjeka i građanina“), Član 154. glasi:

„Građani su jednaki u pravima i dužnostima bez obzira na nacionalnost, rasu, spol, jezik, vjeroispovijest, obrazovanje ili društveni položaj. Svi su pred zakonom jednaki.“ (Ustav SFR Jugoslavije. Ustavni zakoni za provođenje Ustava SFRJ, 1974: 119)

Za kontekst ovoga rada posebno je važan dio zakona koji ističe jednakost prema spolu, odnosno potpunu ravnopravnost žena i muškaraca. Prema analizi tih zakona Jovana Đorđevića, „zabrana svake diskriminacije, pa tako i one na osnovu spola, u uživanju političkih i građanskih prava jedan je od osnovnih principa pravnog poretka i pravne prakse u socijalističkim zemljama“ (Đorđević, 1975: 105). No u društvu je, neovisno o „modernom“ zakonodavstvu, i dalje vladala zaostalost, primitivno ponašanje i patrijarhalni mentalitet te žene nisu imale garanciju da će se njihova prava u svakodnevici poštovati. Ta su prava često bila ograničavana i oduzimana upravo zbog patrijarhalnih stavova koji su bili dio svakodnevnoga života jugoslavenskih žena (Đorđević, 1975: 105). Ipak, u ovome socijalističkom razdoblju postoje i ostvaruju se neka specifična prava ili privilegije žena, kao što su slobodni izbor žene da rodi ili prekine trudnoću (od 1978. godine), upotreba kontraceptivnih sredstava, mogućnost sporazumnog razvoda braka, a ta se prava ostvaruju i u slučaju psihičkog i moralnog terora muškaraca. No kao i u svim prethodnim društveno-ekonomskim formacijama, tako i u socijalističkom društvu, prema istome autoru, „postoji određeni raskorak, jaz i proturječnost između onoga što se proklamira i onoga što se doživljava, između normativnog i stvarnog, između govora i čina“ (Đorđević, 1975: 112), što će se posebno jasno vidjeti u analiziranim romanima. Propitivanje položaja žena (detaljnije u poglavlju 6.1) može se iščitati u romanu ženske autorice, Mirjane Matić Halle, gdje jedan ženski lik komentira: „Znaš šta ću ti reći... Ako žena stvori neko vrlo značajno djelo, onda mu se vrijednost smanjuje. A ako žena radi nešto nezgodno – pijanstvo... ljubavne afere... onda se uveličava i akcentira ono ružno.“ (Matić Halle, 2002: 210). Zakonski su žene bile izjednačene s muškarcima, ali na svakome koraku doživljavaju drugačiji tretman od onoga koji su imali muškarci.

4.2. Rod i jugoslavenski socijalizam

Još je Engels rekao da će komunističko društvo odnos oba spola učiniti čistim privatnim odnosom koji se tiče samo zainteresiranih osoba i u koje se društvo ne treba miješati – „ono to može jer uklanja privatnu svojinu i djecu zajednički odgaja, a time uništava obje osnove dosadašnjeg braka: zavisnost žene o muškarcu i zavisnost djece o roditeljima“ (Engels, 1975: 143). Socijalizam je službeno propagirao jednakost muškaraca i žena, ali svi podaci pokazuju da su ipak žene u određenoj mjeri ostale podčinjene muškarcima. One jesu dobile pravo na rad, zarađivale su svoj vlastiti novac, ali ipak su ostale podređene muškarcima. Svoju su ulogu radnice morale kombinirati s ulogom supruge, majke i domaćice i već time su stavljene u „zaostatak“ za muškarcima – oni su i dalje imali samo jednu ulogu: bili su skrbnici obitelji. Privatno vlasništvo jest ukinuto i briga za djecu postala je jednim djelom podruštvovljena (uspostavljena je razvedena mreža javnih socijalnih servisa – primjerice, vrtića i jaslica), ali žene nisu time postale potpuno neovisne o muškarcima. To jest bio jedan od preduvjeta za emancipaciju žena, ali je tradicionalno shvaćanje uloga rodova u obitelji ipak prevladalo. I Lenjin je upozoravao da se „ne može osigurati istinska sloboda, ne može se graditi demokracija – a da se i ne govori o socijalizmu – ako se ne uključe žene u javnu službu, službu policije, u politički život, ako se ne otrgnu iz zaglušujuće atmosfere domaćinstva i kuhinje“ (Lenjin, 1975: 153). Kako je već spomenuto, socijalizam je jednim dijelom pokušao žene uključiti u sve aspekte društvenog života, ali to je uključivanje uglavnom bilo samo političko manipuliranje – povećao se broj žena, ali je njihovo sudjelovanje bilo samo prividno, da se zadovolje kvote koje je vlast predstavljala javnosti. I romani analizirani u drugome dijelu rada potvrđuju ovu tvrdnju – ženskih likova uključenih u politiku nema ni u jednome djelu, u službi policije sudjeluju samo muškarci (izuzetak je žena koja je „samo“ tipkačica u policijskoj upravi), a većinom su svi ženski likovi „zatvoreni“ u kuhinju i obavljaju tipične „ženske“ poslove. Nada Ler-Sofronić postavlja pitanje: „Oslobađa li socijalizam ženu?“ (Ler-Sofronić, 1986: 8). Prema istoj autorici, činjenica i argumenta kojim se negativan odgovor na to pitanje može dokazati ima vrlo mnogo su jer su „rani socijalizmi većinu svojih ekonomskih i sociokulturnih teškoća prevaljivali vrlo brzo na leđa žene i to kroz rehabilitaciju familijarističke ideologije, reprodukciju tradicionalne podjele rada između žene i muškarca, rekonstrukciju odnosa moći prema tradicionalnom muškom modelu u politici i većini sfera javnog života“ (Ler-Sofronić, 1986: 8). Socijalizam nije oslobodio ženu jer je ona i dalje podčinjena već i unutar vlastite obitelji. Muškarac je taj koji donosi najvažnije odluke i, iako sada i žena donosi obitelji financijsku pomoć, njezin „glas“ manje je

važan od muškog. I u podjeli rada žena je zakinuta – teže nalazi zaposlenje, a kada ga i nađe, njezin rad smatra se manje vrijednim i za njega je manje plaćena. Većinska moć i dalje ostaje u rukama muškaraca pa se o oslobođenju žena zahvaljujući socijalističkog ideologiji ne može govoriti. Žena jest dobila neka prava i privilegije koje ranije nije imala, ali ni danas nije u potpuno ravnopravnoj situaciji s muškarcima. Tome u prilog može se spomenuti već i najbanalnija situacija koju svaka žena proživljava prilikom razgovora za posao – svaku od njih poslodavac će upitati ima li i kada namjerava imati djecu, dok se muškarci s takvim pitanjima ne susreću.

Prema Dijanić i sur., sliku žene koja je bila društveno poželjna „satkala je tradicija društva u kojem je ženina obitelj živjela, obiteljske vrijednosti koje su je oblikovale u djetinjstvu i mladosti, kao i kult nove socijalističke države koji je želio ženu radnicu i ženu odgojiteljicu novog socijalistički odgojenog pomlatka“ (Dijanić i sur., 2004: 303). Žene koje su svoje obitelji stvarale u socijalizmu službeno su, kako je već spomenuto, bile izjednačene pred zakonom s muškarcima. Imale su pravo na obrazovanje i pravo na zapošljavanje, tako su širile svoje spoznaje, imale su određenu ekonomsku samostalnost, a posljedično, i veću autonomiju. Ženska emancipacija nije se ostvarila u potpunosti, ali se kao jedan važan njihov emancipacijski element može istaknuti pojava novog odjevnog predmeta – ženskih hlača – „one se masovno u modi pojavljuju upravo 70-ih godina i, budući da su ženama do tada bile zabranjene, najočitije su upućivale na spolnu razliku“ (Dijanić i sur., 2004: 314).

Tito je kao središnja muška, povijesna figura zauzimao važno mjesto u životu žena na našim prostorima (Dijanić i sur., 2004: 333). Kako navode Dijanić i sur., „na II. kongresu AFŽ-a (1948.) u Jugoslaviji održao je dugačak govor u kojem je, među ostalima, kao vrlo važnu zadaću žena istaknuo brigu o djeci, o mladom naraštaju. Smatrao je kako nije dovoljno da djeca budu odjevena i nahranjena, već je važno da djeca budu i pravilno odgojena, u duhu nove Jugoslavije, kako bi mogla postati dostojni građani nove zemlje socijalizma. Time je Tito javno naglasio odgovornost žene kao majke i kao stvarateljice uzornih građana, potvrđujući njezinu ulogu hraniteljice i odgojiteljice, ali ipak uz mali emancipacijski pomak. Naime, 'odgajati djecu u predane i svjesne graditelje našeg društva mogu samo majke oslobođene raznih predrasuda, majke politički svjesne'“ (Dijanić i sur., 2004: 303). Sam Tito je, dakle, istaknuo važnost sudjelovanja žena u svim aspektima društva, pa tako i u politici. Ipak, za ravnopravnu suradnju žena i muškaraca u političkom životu vlast se nije u pravoj mjeri pobrinula. Sudjelovanje žena bilo je samo prividno i one nisu imale pravog utjecaja na donošenje odluka. Tako ove Titove riječi zapravo postaju kontradiktorne – naglasio je važnost ženske političke svijesti, ali se na tome nije dovoljno radilo. Emancipacijski pomak zapravo je

bio samo dio propagande, a žene su i dalje u većini slučajeva ostajale zatvorene u kući gdje su skrbile za djecu i obitelj, ovisne o muškarcima kao „gospodarima“ porodice te muškarcima kao nositeljima političke moći u zemlji. Prema Blaženki Despot, „u Jugoslaviji je postojalo jedno opće stanje i posebni problemi u odnosu na shvaćanje rada žene u domaćinstvu i prava koja iz tog trebaju proisteći“ (Despot, 1987: 98). Žene su podvrgnute specifičnoj eksploataciji, a to su prepoznali još i Engels, Lenjin, Bebel i drugi marksistički teoretičari. Žene imaju dvostruko radno vrijeme i dvostruke poslove na kojima troše energiju, i psihičku i fizičku – rade na svom službenom radnom mjestu izvan kuće, ali rade i iscrpljujuće poslove u kući i domaćinstvu za koje nisu plaćene (Đorđević, 1975: 110). Ta dvostruka opterećenost žena bila je karakteristika i socijalističkog razdoblja, ali izražena je i danas. Prema teoretičarki Despot, „društvo naroda Jugoslavije u svijesti je zadržalo sve patrijarhalne i tradicionalne odnose, iako su oni bili pravno nadvladani. To se zadržavanje posebno očitovalo u odnosu spram „prirode žene“. Ostavljanje žene u njezinoj apstraktnoj prirodosti neovisno o „historiji industrije i razmjene“ vidljivo je i u malom sudjelovanju žena u politici, u samoupravnim tijelima, znanosti, u stvaralaštvu“ (Despot, 1987: 98). Žene su zakonom bile izjednačene s muškarcima, dobile su već prvim jugoslavenskim Ustavom pravo glasa, dobile su pravo na rad i to službeno na rad za jednaku plaću kao i muškarci. Prema svim donesenim zakonima, žene su dobile pravo raditi na istim položajima kao i muškarci, njihov rad trebao je zakonski biti jednako vrijedan. Ipak, stvarnost se pokazala drugačijom – nije ih bilo na onim položajima koji su omogućavali veću društvenu moć, takva mjesta tradicionalno su bila rezervirana za muškarce koji su i dalje smatrani sposobnijima i „pametnijima“. Žena se i dalje promatrala samo kao biološko biće, kao majka i to je onemogućavalo njezinu samoaktualizaciju. Kako navodi spomenuta autorica, „kao radnik, u javnom životu, ona radi iste poslove kao muškarac i tu je ne smeta „priroda žene“, ali u privatnom životu ona ostaje žena. Tako se krug zatvara: autoritarna proizvodnja traži autoritarnu porodicu, kao što autoritarna porodica socijalizira autoritarne ljude koji u svojem „posebnom“ interesu bivaju asimilirani u „opći“ interes države i partije“ (Despot, 1987: 110). Žena proleterka ostaje ovisna o muškarcu proleteru jer imaju nejednake nadnice, nejednaka je složenost poslova koje obavljaju muškarci i žene, a velik utjecaj na tu ovisnost ima i patrijarhalna porodica. I analiza sadržaja interpretiranih romana u drugome dijelu rada pokazala je da je jugoslavenska obitelj još uvijek u velikoj mjeri patrijarhalna te da su „glave obitelji“ redovito muškarci (poglavlje 6.3).

Prema Augustu Bebelu, „žena je prvo ljudsko biće koje je zapalo u ropstvo. Žena je postala robinja prije nego što je i postojao rob“ (Bebel, 1956: 13). Neovisno o pitanju je li

žena podređena na radu, kao proleterka, „podređena je u društvu privatne svojine kao spolno biće“ (Bebel, 1956: 13). Ženama se na svakom koraku pojavljuju mnoge prepreke i smetnje koje pred muškarce nisu stavljene. Kako je pisao Bebel, „mnoge stvari koje su dopuštene muškarcu, nisu dopuštene njoj; mnoga društvena prava i slobode koje muškarac uživa, njoj se, ako ih iskoristi, upisuju u pogrešku ili prijestup“ (Bebel, 1956: 228). Žene su, u odnosu spram muškaraca, bile u lošijem položaju i kao društvena i kao spolna bića. Muškarci su ih, tradicionalno, promatrali samo kao objekte u kojima mogu uživati i koje mogu iskorištavati, dok je nezamislivo da žene na takav način tretiraju muškarce. Žene bi, kao jednako vrijedna polovina ljudskoga roda, trebale imati jednaka prava kao i muškarci za vlastiti razvitak te bi trebale imati slobodu raspolaganja samom sobom kao svoji gospodari. Socijalizam to nije ostvario, a čak i u analizi romana u drugome dijelu rada jasno je koji rod se smatra nadmoćnijim – primjerice, pripovjedač u Majdaka jasno naziva jedan muški lik „vlasnikom“ ženskog lika (poglavlje 6.2). Nažalost, ovakvih se seksizama može i u današnjem hrvatskom društvu susresti na svakome koraku. Prema Bebelu, „pretvaranjem svih sredstava za rad u zajedničku svojinu udara se društvu nov temelj. Sada (u socijalizmu) za oba spola nastaju iz osnova drugačiji uvjeti života i rada u industriji, zemljoradnji, prometu, odgoju, braku, u znanstvenom, umjetničkom životu i u uzajamnom dodiru“ (Bebel, 1956: 228). Bebel je smatrao da će žena novog, socijalističkog društva biti socijalno i ekonomski potpuno nezavisna od muškarca, neće biti više podčinjena ni sjenci gospodarstva i eksploatacije, stajat će uz bok muškarcu kao potpuno slobodna, jednaka i biti gospodarica svoje sudbine (Bebel, 1956: 420). Kao što je već rečeno, to nije u potpunosti bilo tako, a o apsolutnoj ravnopravnosti ne može se govoriti niti četrdesetak godina kasnije u odnosu na promatrano razdoblje.

Đorđević u svojem djelu „Marksizam i žene“ donosi važnu konstataciju – „pored onog što je zajedničko za sve žene, što čini „žensko pitanje“ i što je u socijalizmu po pravilu šire nego u drugim društvenim uređenjima, ne može se osporavati činjenica da postoje i različiti „problemi žena“, tj. da sve žene nemaju isti položaj i iste šanse, iako su „socijalističke žene“, tj. građani socijalističke zemlje. Prema tome, razlike u situaciji među ženama i ovdje su posljedica ekonomske, socijalne i kulturne diferencijacije koju nosi i djelomično reproducira socijalističko društvo u svojoj stvarnosti nedovoljno materijalno, kulturno i duhovno ujednačene i razvijene zajednice“ (Đorđević, 1975: 116). I u analiziranim romanima može se primijetiti točnost ove tvrdnje – jasna je razlika između ženskih likova slabijeg i boljeg materijalnog statusa. Primjerice, lik Vande (bogatašice iz Zagreba) iz Majdakova romana samostalno je kontrolirao i upravljao svojim životom, gotovo potpuno neovisno o muškim likovima, dok su ostali ženski likovi bili ovisni o svojim muškim partnerima (poglavlje 6.6).

U ovome kontekstu autorica rada želi istaknuti nekoliko rečenica koje su dio „Poruke Josipa Broza Tita Svjetskoj konferenciji Međunarodne godine žena“:

„ (...) Smatram da je veoma važno što se problemu položaja žene posvećuje u ovom momentu posebna pažnja i u svjetskoj zajednici i u svjetskoj organizaciji. (...) Duboko sam uvjeren da su društvena uloga i položaj žene veoma indikativni za opći razvoj svakog društva i da svaka akcija, usmjerena ka rješavanju problema položaja žene znači doprinos općem procvatu čitavog društva, a preko toga i napretku čitave svjetske zajednice, i obrnuto. Borba za društveni progres, za prava čovjeka – čiji je dio ravnopravnost žene – su nerazdvojni. (...) Sudjelujući masovno i aktivno u našoj oslobodilačkoj borbi, žena Jugoslavije sebi je izborila pravo da i u vrijeme mira bude jedan od odlučujućih faktora za stvaranje i razvijanje novih socijalističkih samoupravnih odnosa u društvu, koji uključuje ravnopravan položaj žene. Time je ona postala akter stvaranja društveno-ekonomskih pretpostavki koje su omogućile da danas kao građanin, radnik i upravljač ravnopravno sudjeluje u svim sferama društvenog, političkog i ekonomskog života u zemlji, kao i u borbi koju u svijetu vodi socijalistička, nesvrstana Jugoslavija za mir, zasnovana na ravnopravnosti svih naroda i njihovom pravu da sami odlučuju o svojoj sudbini.“ (Đorđević, 1975: 233)

Tito je ovim riječima naglasio važnost „ženskog pitanja“, ne samo u Jugoslaviji već i na svjetskoj sceni, izrazio je očitu činjenicu koja je u povijesti bila ignorirana – žene čine polovinu ljudskoga roda, jednako vrijednu kao što je i ona polovina koju čine muškarci. Društvenog razvoja nema bez jednakosti rodova. Tito je istaknuo važnost ravnopravnosti žena i muškaraca, ali je ipak većina njegovih konstatacija ostala samo na formalnoj razini. Također, o važnosti žena govorio je još i ruski revolucionar Lenjin 1918. (na 1. sveruskom kongresu radnica):

„Drugarice, kongres ženskog dijela proleterske armije u izvjesnom smislu ima osobito važno značenje jer u svim zemljama najteže je bilo pokrenuti žene. Ne može biti socijalističkog prevrata ako ogromni dio radnih žena ne uzme u njemu znatnog učešća.“ (Lenjin, 1947: 8)

Sam Lenjin obratio se ženama i pozvao ih na pokret, u svome govoru nastojao je da se žene same odluče sudjelovati, ne samo na tržištu rada, već i u političkim aktivnostima. Ipak,

donoseći službene zakone koji su propagirali rodnu jednakost, potpuno izjednačavanje muškaraca i žena u socijalizmu nije se ostvarilo. Prema Katunariću, žena je i dalje morala ostati vezana uz kuću, ali je taj „pritisak bio manji i kombiniran s pritiskom koji ženu prisiljava da obavlja određene nove uloge u društvenoj podjeli rada. Udvostručavanjem mjesta za zadovoljenje potreba, u porodici i društvu, žena je postala dvostruko opterećena“ (Katunarić, 1984: 149).

4.2.1. Žene i njihova obiteljska uloga

Prema Dijanić i sur., „obiteljsko pravo izjednačava ženu i muškarca u svim pravima i obavezama. Primjerice, zakonom je omogućeno da, u slučaju bolesti djeteta, i muž ide na bolovanje ili da bračni partneri odluče da ženino prezime bude obiteljsko“ (Dijanić i sur., 2004: 304). No, unatoč tome što je žena u socijalizmu dobila i novu ulogu, ulogu radnice, ona je i dalje ograničena svojim spolom – žena se promatra prvenstveno kao supruga i majka – pa sada žene moraju usklađivati dvije uloge koje im je društvo namijenilo (ulogu radnice te ulogu supruge, majke i domaćice). Također, upitno je i koliko su žene znale o svojim pravima iz obiteljskog zakona i koliko su se istima u stvarnosti i mogle koristiti. Stavovi žene prema temeljnim pitanjima obiteljskog života (istraživanje iz 1969. godine) obuhvatili su mišljenja o zakonskom braku, njegovoj ulozi i potrebi, stav o zajedničkom životu s djecom koja sklope brak, stav prema vjeri i slično (Klauzer, Mihovilović i Ostoić, 1971). Odgovori ispitanika dali su neke važne informacije. Primjerice, i zaposlene i nezaposlene žene smatraju brak „nužnim temeljem idealne obitelji te potrebnim i u današnje vrijeme“ (Klauzer, Mihovilović i Ostoić, 1971: 304). Isto stajalište prevladava i u ženskih likova u analiziranim romanima (poglavlje 6.4). Još neki od zanimljivih rezultata koji su dobiveni ovim istraživanjem su: „u više od 50 % obitelji u kojima je žena zaposlena, u odgoju i poslovima oko djece sudjeluju oba bračna partnera, a u ostalim obiteljima to čini pretežno majka; nezaposlene žene-majke još se više posvećuju odgoju i poslovima oko djece, ali razlike između zaposlenih i nezaposlenih nisu značajne; u odlučivanju o raznim obiteljskim stvarima u obiteljima nema hijerarhijskog poretka kako bi se moglo očekivati; u važnim odlukama, bilo financijskim ili drugim, malo žena odlučuje posve samostalno, samo oko 20 %, a ostale se savjetuju sa suprugom; kod svakodnevnih manje važnih odluka odlučuju, međutim, u oko 80 % obitelji žene same“ itd. (Klauzer, Mihovilović i Ostoić, 1971: 304-305). Ti podaci ukazuju na to da je glavna uloga

žene da bude supruga i kućanica, da brine o djeci i domaćinstvu. Ipak, kada se radi o nekim važnim odlukama vezanim uz porodicu, one ne donose odluke same jer je suprug „glava obitelji“, porodica je patrijarhalna i one „nisu kompetentne“ da same odlučuju. Muškarci rade na plaćenim poslovima, dok je svakodnevica većine žena zatupljujuć i rutinirajući posao vezan uz kuću (isto potvrđuje i analiza sadržaja romana u drugome dijelu rada). Kako navode Klein i Myrdal, „muškarac, koji se na svom radnom mjestu kreće u najsuvremenijim uvjetima života i rada ili u krugu najrazličitijih i najživljih ljudskih odnosa, dolazeći kući, često se osjeća kao da prelazi s jedne planete na drugu; kod kuće nalazi ženu čiji je ritam života sasvim drugačiji i usporen, čija je domena uokvirena djecom i domaćinstvom, a plaćeni je posao potpuno sporedna stvar“ (Klein i Myrdal, 1970: 62).

4.2.2. Žene, zapošljavanje i financije

U razdoblju socijalizma službeno su radnici i radnice bili izjednačeni u plaći, ali se ipak i dalje održala podjela zanimanja na tzv. „muške“ i „ženske“, s tim da su žene redovito radile na onim slabije plaćenim poslovima i u prosjeku manje napredovale na poslu (Dijanić i sur., 2004: 322). Koristeći se podacima koje iznosi Katunarić, prema strukturi zaposlenosti, većina jugoslavenskih žena radila je u tekstilnoj industriji, na drugom mjestu bila je trgovina, a na trećem ugostiteljstvo i turizam (Katunarić, 1987: 116). Ovakva raspodjela zanimanja podudara se i sa zanimanjima zaposlenih ženskih likova u analiziranim romanima (spominju se, primjerice, krojačice, cvjećarice, prodavačice), a prosječni ženski dohodak bio je otprilike od 10 do 20 % niži od muškog (Katunarić, 1987: 116).

Prema Willisu, „središnje obilježje kojim se definira žena u našem društvu još se uvijek odnosi na vrlo ograničen skup očekivanja vezanih uz njezin odnos prema radu“ (Willis, 2006: 143). Žena bi trebala imati „lagan“ posao koji će joj donijeti relativno niski status i malu plaću te bi ona uvijek trebala biti spremna odreći se posla da može preuzeti „važniji posao“ – rađanje i odgajanje djece (Willis, 2006: 143). Ovakvo stajalište jasno potvrđuje, primjerice, već citirana rečenica iz analizirana Majetićeve romana: „One [žene] su fabrika za proizvodnju dece i omladine.“ (Majetić, 1970: 300). Žene su u prvome redu promatrane kao majke, a tek nakon toga po važnosti slijede sve ostale moguće uloge i obaveze koje bi one u društvu mogle obavljati. Kako navodi Ljiljana Burcar, „u skladu sa socijalističkom politikom koja je u osnovi poticala opću zaposlenost, ali je pritom poseban naglasak stavljala na

emancipaciju žena, žene su nakon 2. svjetskog rata u Jugoslaviji prvi put stekle pravo na zapošljavanje na neodređeno vrijeme i na pola radnog vremena te pravo na zdravstveno i mirovinsko osiguranje. Isto su tako dobile pravo na roditeljni dopust prije i poslije poroda te pravo na roditeljski dopust, odnosno dopust za njegu i skrb o djetetu, što je sve bilo plaćeno kao redovno radno vrijeme sa svim dodacima i doprinosima. Na snagu je stupila i zabrana davanja otkaza trudnicama i roditeljama. Ženama je, i zakonski i u praksi, bila osigurana socijalna skrb i ekonomska neovisnost, a posebnom im je odredbom omogućeno da se nakon isteka roditeljnog dopusta vrate na isto radno mjesto i nastave raditi na neodređeno i puno radno vrijeme“ (Burcar, 2013: 295). Ipak, žene su u većem broju bile nezaposlene od muškaraca, unatoč svim mjerama poticanja zapošljavanja. Jedan od razloga zašto je to tako jesu natječaji za radna mjesta u kojima se manipuliralo s oznakama „m“ i „m-ž“, a za mnoštvo „m“-natječaja nije bilo razloga zašto bi se na natječaj mogli prijavljivati samo muškarci (Katunarić, 1987: 116).

Kako navode Dijanić i sur., AFŽ je želio ohrabrivati, poticati i osposobljavati žene na samostalan rad i neovisnost, no iako su žene samoinicijativno pohađale različite tečajeve, kad je došlo vrijeme udaje, često su davale otkaz i stvarale svoje obitelji (Dijanić i sur., 2004: 308). Stoga je AFŽ nastojao potaknuti žene da se drugačije odnose prema radu. Također, isticano je kako udaja nije jedini smisao njihova života (Dijanić i sur., 2004: 308). Ipak se, s druge strane, „organiziraju različita natjecanja za najbolju ženu iz pojedinog grada i sela na kojima pobjeđuju žene koje su najviše pridonijele odgoju i brizi za djecu i starije, a nagrade su metri tkanine za šivanje odjeće“ (Dijanić i sur., 2004: 308). Žene se, dakle, nalaze u apsurdnoj situaciji. One su, s jedne strane, poticane na samostalnost i neovisnost, dok su istovremeno, s druge strane, obeshrabrivane na radu i podupirane u održavanju svojih tradicionalnih uloga majki i čuvarica obitelji. Kada doista i postanu majke, patrijarhalna podjela poslova postaje još teža i žene dobivaju tri zadatka – zarađuju za obitelj radeći izvan kuće za plaću, obavljaju većinu kućanskih poslova koji se smatraju „ženskima“ (kuhanje, pranje, glačanje itd.) i brinu za djecu. Istovremeno, angažman njihovih muževa ostao je isti. Prema Dijanić i sur., „ženama, zapravo, socijalističko društvo ne daje potporu, već ih smatra samo zamjenom za najbolju, mušku radnu snagu, koja se nalazi u vojnom sektoru ili je aktivna u političkom i javnom životu“ (Dijanić i sur., 2004: 308).

Prema spomenutom istraživanju iz 1969. godine, zaposlene žene najčešće su radile u zanimanjima koja nisu zahtijevala veću kvalifikaciju ili više školsko obrazovanje (Klauzer, Mihovilović, Ostoić, 1971). Neki od dobivenih rezultata su: više od 2/5 zaposlenih ispitanih žena bile su nekvalificirane i polukvalificirane radnice te službenice s nižom školskom

spremom; gotovo 1/2 žena obavljala je izrazito radničke poslove, a manje od 1/4 bile su kvalificirane i visokokvalificirane radnice; ni srednji ni viši službenički kadar nisu bili izrazito zastupljeni među zaposlenim ženama (Klauzer, Mihovilović i Ostoić, 1971: 69). Isto pokazuje i analiza sadržaja promatranih romana (poglavlje 6.5). Probleme rada žena na poslovima koji su fizički naporniji socijalistička je vlast pokušala riješiti na način čija je korisnost upitna – žene su bile oslobođene tjelesnog rada ili nekih poslova u vrijeme menstruacije ili trudnoće. Nekad su ove uredbe doista i pomogle ženama, ali su tako one ponovne smještane u svoje biološke okvire, podržavajući ulogu majke, skrbnice, njegovateljice (Dijanić i sur., 2004: 319).

Prema teoretičarki Ljiljani Burcar, „ulazak žena na tržište radne snage i njihov rad na neodređeno vrijeme ne bi bili mogući bez uspostavljanja razvedene mreže javnih socijalnih servisa kao što su vrtići i jaslice. To je bio i ostao ključ emancipacije žena. Odgoj djece te skrb o djeci i starijim osobama, odnosno socijalna reprodukcija, bili su podruštvovaljeni, postavši sastavni dio zajedničke odgovornosti i socijalne politike države“ (Burcar, 2013: 298-300). Ovakva je socijalna politika, uz zapošljavanje na neodređeno i na puno radno vrijeme, ženama u socijalističkoj Jugoslaviji donijela barem djelomičnu ekonomsku neovisnost, a s njome je došlo i do određenog poboljšanja položaja žena i u obitelji i u društvu. No, kako navodi Burcar, to ne znači da je došlo do automatskog iskorjenjivanja spolnih predrasuda, za što je potrebna izmjena nekoliko generacija (Burcar, 2013: 301). Ipak, „socijalizam je snažno uzdrmao temelje tzv. „privatnog“, obiteljskog patrijarhata“ (Burcar, 2013: 301). Unatoč tome što podjela rada po spolu nije bila u potpunosti ukinuta, socijalističke su žene i na radnom mjestu i u obitelji imale više prava i moći odlučivanja od žena na kapitalističkom Zapadu (Burcar, 2013: 301).

Kako je već spomenuto, žene su u samoj podjeli rada bile u podređenom položaju, radile su na mjestima koja traže niže kvalifikacije, rijetko su bile na rukovodećim, samoupravnim, partijskim i državnim funkcijama. Prema teoretičarki Blaženki Despot, „pravna, ustavna, zakonska ravnopravnost stavila je Jugoslaviju među najnaprednije zemlje u svijetu. Ekonomska emancipacija, kao mjesto ljudske emancipacije, žene-proletere stavila je u neravnopravan odnos, usprkos proklamiranim ustavnim, zakonskim i pravnim normama“ (Despot, 1987: 44). Različit odnos u vrednovanju spolova, muškaraca i žena, kao ideologija infiltrirao se i u svijest proletarijata. Kako navodi i Vesna Pusić, žene su teže nalazile zaposlenje od muškaraca i zbog toga su pristajale na niže osobne dohotke (Pusić, 1987: 74). Također, imale su lošije uvjete rada od muškaraca, sporije su napredovale ili uopće nisu napredovale na poslu te su se općenito nalazile u lošijoj situaciji na radnom mjestu od

muškaraca (Pusić, 1987: 74). Tradicionalne vrijednosti, manje plaće i veće poteškoće u pronalaženju zaposlenja sigurno su primarni razlozi zbog kojih žene, u manjoj mjeri nego muškarci, smatraju zaposlenost svojim osnovnim ljudskim pravom.

Prema već navedenom istraživanju iz 1969. godine, kod pitanja o razlogu koji je najviše utjecao na ženu da se zaposli, modaliteti su: školska stručna sprema, želja za radom izvan kuće, stjecanje ekonomske samostalnosti, poboljšanje materijalnog stanja obitelji, osiguranje školovanja djece, stjecanje položaja i ugleda u društvu te ostali razlozi (Klauzer, Mihovilović i Ostoić, 1971: 95). Nezaposlenim ženama postavljeno je i pitanje o razlogu koji je utjecao na njihovu nezaposlenost. Najveći broj žena, gotovo 60 %, izjavio je da se „nisu zaposlile zbog odgoja i podizanja djece“ (Klauzer, Mihovilović i Ostoić, 1971: 97). I ženski likovi analizirani u drugome dijelu rada koji su bili nezaposleni uglavnom nisu radili jer su tako odgojeni – smatrali su da je važnije da rađaju i odgajaju djecu te brinu za kućanstvo. Tim su ženskim likovima takvi stavovi usađeni još najranijom socijalizacijom, primjerice lik gospođe Gizele iz Majdakova romana: „Nisam išla u škole, samo sam mami doma pomagala, radila ručni rad, učila kuhati, pospremala stan. Moj tata je dobro zarađivao.“ (Majdak, 1995: 55). Jasno je da se radi o tradicionalnoj porodici u kojoj je „glava kuće“ bio otac, on je bio zadužen za prehranjivanje obitelji, dok je majka bila kod kuće i obavljala sve „ženske“ poslove, pri čemu je kći (kao žensko dijete) bila zadužena pomagati, čak nauštrb školovanja. Svi ostali razlozi nezaposlenosti žena u istraživanju (npr. nedostatak kvalifikacija, obitelj je materijalno osigurana, bolest) slabije su zastupljeni, a „samo 1/10 nezaposlenih žena ili samo privremeno ne radi ili traži zaposlenje, a ne može ga dobiti“ (Klauzer, Mihovilović i Ostoić, 1971: 97).

4.2.3. Žene i politika

Još je Lenjin istaknuo kako „svi očekuju da će radnica steći svoju jednakost s radnikom, ne samo pred zakonom, već isto tako i u životu. Zbog toga je potrebno da radnice sve značajnije sudjeluju u rukovođenju javnim poslovima i državnoj administraciji. Proletarijat neće postići potpuno oslobođenje dok ne osigura potpunu slobodu za žene.“ (Lenjin, 1975: 155). Dakle, ruski je revolucionar još na samom početku 20. stoljeća istaknuo potrebnu jednakost muškaraca i žena u svim vidovima društvenog i privatnog života. Shvaćao je da nema napretka radnog naroda bez potpunog uključivanja druge polovine čovječanstva,

žena, u sve aspekte života. Nažalost, niti nakon gotovo sto godina od njegove smrti, žene ne žive u potpunosti jednakim uvjetima te s jednakim mogućnostima kao muškarci, a raspodjela moći u društvu i dalje je u velikoj mjeri asimetrično raspoređena. Prema Katunariću, „već podaci o slabom napredovanju žena u ekonomsko-profesionalnim hijerarhijama, kao na primjer u privredi i prosvjeti, ukazuju na slabe izgledе žena u političkim hijerarhijama jugoslavenskog društva – delegatskom sistemu, sindikatima, partiji itd. Kampanje koje su se s vremena na vrijeme provodile da bi se povećale kvote žena i drugih društveno inferiornih kategorija u sistemu političkog reprezentiranja vodile su k formalnoj participaciji“ (Katunarić, 1987: 117). Nevidljivost žena u politici te nemogućnost njihova dolaska na više pozicije u društvu vidljiva je i u romanima koji su analizirani u drugome dijelu rada – žene su redom domaćice, krojačice, tipkačice, bolničarke, cvjećarice i slično, njihovo mišljenje ne cijeni se na mjestima kojima rade, a u kontekstu politike uopće se ne spominju (detaljnije u poglavlju 6.5). I anketa iz ranije spomenutog istraživanja pokazala je „gotovo posvemašnju nezainteresiranost zaposlenih žena za sudjelovanje u radu organa samoupravljanja, bilo u radnoj organizaciji bilo u širim društvenim strukturama“ (Klauzer, Mihovilović i Ostoić, 1971: 89). Rezultati tog istraživanja pokazuju sljedeće: u pozitivnim slučajevima, žene su najčešće bile članovi radničkog savjeta ili upravnog odbora u svojoj radnoj organizaciji, no i to u svega 16 % slučajeva; anketirane žene sa srednjom stručnom spremom najčešće su sudjele u organima samoupravljanja, a možda su bile i najambicioznije u tom pogledu; zaposlene su žene najčešće članovi Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije (SSRNJ) – gotovo 2/3 učlanjeno je u tu najmasovniju društveno-političku organizaciju; zatim slijedi članstvo u Crvenom križu koje obuhvaća gotovo 1/2 anketiranih zaposlenih žena i Savezu Sindikata koji pokriva tek nešto više od 43 %, a u SKJ učlanjeno ih je manje od 1/4 (Klauzer, Mihovilović i Ostoić, 1971: 97). Od svih anketiranih, 13% žena izjavilo je da „nisu učlanjene ni u jednu društveno-političku organizaciju“ (Klauzer, Mihovilović i Ostoić, 1971: 97). Iz ovih je podataka jasno vidljivo da je politika (bila, ali i ostala) „muški svijet“. Malo je žena koje se odlučuju uopće učlaniti, a kamoli aktivno sudjelovati u nekom od organa upravljanja. I danas su dio svakodnevice predrasude da žene nisu dovoljno sposobne za donošenje važnih političkih odluka, iako se broj visoko obrazovanih žena svake godine povećava. Ukorijenjeni stereotipi i dalje onemogućavaju da se mentalitet i kulturno naslijeđe promijene te da žene dobiju jednak pristup politici. Svatko i u današnjem društvu vrlo lako može steći dojam da će za važnije položaje radije biti podoban nesposoban muškarac, nego sposobna žena. Zastupljenost žena u procesima odlučivanja u velikoj je mjeri nedovoljna i situacija se danas, u odnosu na sedamdesete godine, nije mnogo promijenila.

5. Rod i književnost

Prema Michelu de Certeau, bilo da je riječ o novinskom tekstu ili o Proustu, tekstu podaruju značenje jedino čitatelji; on se mijenja zajedno s njima; on se podešava sukladno kodovima percipiranja koji mu izmiču“ (de Certeau, 2002: 244). Tako će i autorica ovoga rada, kao čitateljica, pokušati proniknuti u odnose rodova u romanima objavljenim 70-ih godina.

Književnost je, prema sociologu Robertu Escarpitu, „dio shvatljive realnosti i svi njezini fenomeni mogu biti opaženi, objašnjavani i shvaćeni u jednakoj mjeri kao i svi drugi fenomeni svijeta u kojem živimo“ (Escarpit, 1970: 11). Književna je proizvodnja čin književne populacije koja je stoljeća i stoljeća podređena mijenama analognim mijenama svih drugih demografskih grupa: starenju, pomlađivanju, prenapučenosti, opadanju itd. Svaki pisac, u trenutku dok piše, zamišlja određenu publiku pa makar to bio i on sam. Svaka zajednica „izlučuje“ određeni broj ideja, vjerovanja, sudova o vrijednosti ili o realnosti, koji su prihvaćeni kao očigledni i nemaju potrebe niti za opravdanjem, niti za dokazivanjem, a ni za obmanom. Svaki je pisac dakle zarobljenik ideologije: on je može prihvatiti, preobraziti, djelomično ili u potpunosti odbiti, ali joj ne može izmaknuti (Escarpit, 1970: 126). Prema Wollheimu, „svako objašnjenje jednog određenog umjetničkog djela koje polazi od određenih društvenih uvjeta, pretpostavlja korelaciju između sličnih društvenih uvjeta i sličnih umjetničkih djela“ (Wollheim, 1990: 101). Uzročni odnos između društva i književnog djela ne predstavlja nikakav poseban, već jedan opći odnos. To znači da on ne postoji među pojedinačnim pojavama, već među klasama pojava. Tako će se i u drugome dijelu ovoga rada usporediti rodna ideologija koja je bila zakonski propagirana, ona koja je isplivala u stvarnosti (u svakodnevnom životu jugoslavenskih građana) te ona koja se ispoljila u literarnim djelima. Ako se poslužimo aforizmom Vikonta de Bonala, „književnost je izraz društva kao što je govor izraz čovjeka“ (Lavin, 1990: 263). Zato će u ovome radu književnost biti promatrana kao relativno vjeran odraz društva u kojem je nastajala.

Prema Solaru, „ideja o ženskoj prirodi različitoj od prirode muškarca prisutna je u dugoj tradiciji književnosti europskog kulturnog kruga, a njezine transformacije izražavaju duboke promjene onog osobnog iskustva koje čovjek izražava o vlastitom biću. Kako muškarac i žena tek zajedno čine ono što čovjek doista jest, odnos muškarca i žene primaran je i fundamentalan odnos među ljudima, a u shvaćanju identiteta i razlika između muškarca i žene očituje se jedan od bitnih aspekata svake kulturne orijentacije. Velika književnost, posebno roman, oblikuje iskustva o tom odnosu na takav način da ona mogu postati predmet

refleksije te ideja o ženskoj prirodi povijesno značajnih književnih djela omogućava interpretaciju inače zbog samorazumljivosti teško dostupnih slojeva na kojima počiva kultura neke epohe“ (Solar, 1970: 4). Riječima Vladislave Gordić Petković, „rodne predstave neminovno se odražavaju i na kulturne i književne tvorevine jednog društva pa junakinje i junaci književnih djela bivaju oblikovani u skladu s očekivanjima čitateljske publike“ (Gordić Petković, 2011: 397).

6. Analiza rodne ideologije u romanima objavljenim 70-ih godina 20. st.

Prema Pavličiću, „danas ljudi hoće da književnost što više nalikuje na život, jer im se život, valjda, čini uzbudljivijim od svake književnosti; misle da će im takva literatura pomoći da se snađu u vlastitoj biografiji“ (Pavličić, 2004: 5). Pripovjedač u Majdakovu romanu „Kužiš, stari moj“ kaže: „Na svijetu zbilja nema pravde ni jednakosti. Uvijek je netko zaguljena stranka. Dobro je što se kotač okreće. Sporo, ali za budalu koja se nada to je dovoljno brzo.“ (Majdak, 1995: 47). Te će rečenice potvrditi i analiza romana koja slijedi.

Kako je već spomenuto, u radu će biti analizirana rodna ideologija petnaest romana koji su objavljeni 70-ih godina 20. stoljeća. To su romani „Kužiš, stari moj“ Zvonimira Majdaka iz 1970., „Toranj“ (satira o balkanskom duhovnom i političkom primitivizmu) Ivana Kušana iz 1970., „Čangi off Gottoff“ Alojza Majetića iz 1970. (izmijenjeno izdanja „Čangija“ u kojem je autor dopisao drugi dio koji literarizira stvarnu sudsku zabranu romana), „Mladić koji je otkrio Ameriku“ Augustina Stipčevića iz 1971., „Balada o morskome konjicu“ iz 1971. Tatjane Arambašin, „Bolja polovica hrabrosti“ (prvi hrvatski postmodernistički roman) Ivana Slamniga iz 1972., „Luka, ali ne apostol“ iz 1974. Mirjane Matić Halle, „Zagrepčanka“ Branislava Glumca iz 1974. (koja se bavi sudbinom promiskuitetne i buntovne djevojke iz zagrebačkog komunističkog društva pa se time ističe među ostalim romanima čiji su pripovjedači redovito muški likovi), „Luka“ Antuna Šoljana iz 1974. (politička alegorija – ekološka tema poslužila je tek kao povod za analizu naličja socijalističkog društva i njegova birokratskog mehanizma s jasnim naznakama skore propasti cijelog projekta), „Stari dečki“ Zvonimira Majdaka iz 1975. (koji je svojevrsan nastavak *hita* „Kužiš, stari moj“), „Marko na mukama“ također Zvonimira Majdaka iz 1977., „Drugi ljudi na Mjesecu“ Antuna Šoljana iz 1978. (roman čija je radnja smještena u ambijent jadranskih otoka, a likovi su neuspjeli

putnici koji ne znaju kako pobjeći iz svakidašnjice jer ih svaki pokušaj bijega na kraju vraća u početno stanje), „Bitange, mirno!“ Pere Zlatara iz 1978. (koji prati klapu s kraja 50-ih, završava u vremenu pripovjedne sadašnjosti, tj. u 70-ima, donoseći sudbinu likova nekadašnjih bitangi koji su većinom postali uzorni članovi socijalističkog društva) te dva romana Pavla Pavličića, danas najproduktivnijeg suvremenog hrvatskog prozaika, „Stroj za maglu“ iz 1978. i „Umjetni orao“ iz 1979. U radu analizirana su samo dva romana čije su autorice žene zbog prevlasti, popularnosti i brojnosti muških autora. Prema Zlatar Violić, veća popularnost žena autorica i sam termin „ženskog pisma“ u hrvatskoj se književnosti i kritici javljaju tek polovinom osamdesetih godina 20. stoljeća (kritičari Z. Zima i V. Visković), vezano uz autobiografsku prozu Irene Vrkljan te publicističke i literarne tekstove Slavenke Drakulić.⁶ Riječima A. Zlatar, „kad razmišljam o suvremenoj hrvatskoj književnoj produkciji, ne mogu se oteti dojmu (nisu li to ipak činjenice?) da su u njoj ženske spisateljice potisnute, marginalizirane. Točnije, da ih (barem u književnoj javnosti) ima vrlo malo.“ (Zlatar, 2004: 79). Romani ženskih autorica iz analiziranog razdoblja, odnosno sedamdesetih godina 20. stoljeća, ako su uopće objavljeni, teže su dostupni i gotovo nepoznati svakodnevnim čitateljima, za razliku od onih muških autora.

6.1. Opisi ženskih i muških likova

U svim analiziranim romanima opisi ženskih likova temelje se uglavnom samo na vanjskom izgledu, na isticanju ljepote i seksualnosti. Primjerice, pripovjedač u Majdaka kaže: „Da vidiš samo kakve smo gerle tih starih dobrih dana hapavali! Da ti pamet stane!“ (Majdak, 1995: 6). Opis gospođe Gizele: „Gospođa Gizela znala je kako se treba obući. Uvijek neke haljine uz tijelo da joj mljekarstvo ispadne još rajcljivije nego što bi inače bilo.“ (Majdak, 1995: 20). Sličan je i opis Emine iz Sarajeva: „Glava mu je bila ringišpil kad se s cica bacio dolje na skupnu ocjenu kante i bedara. Krakovi za bogove! Kanta mlada, nabita, supersočna i nerazrađena, potpuno sačuvana bez obzira na kilometražu.“ (Majdak, 1995: 89). Slične izraze i opise žena Majdakov pripovjedač upotrebljava i u „Starim dečkima“: „Ja sam sa svoje strane marljivo kibio onu oblajhanu seks-bombu kaj je sjedjela s desne strane Furlanu s dlanom na

---

⁶ Cijeli članak *Predfeminizam, feminizam i postfeminizam u hrvatskoj književnosti* A. Zlatar Violić može se pročitati na <http://www.hrvatskiplus.org/article.php?id=54&naslov=predfeminizam-feminizam-i-postfeminizam-u-hrvatskoj-književnosti> (pristupljeno 24. lipnja 2015.)

njegovom patuljastom koljenu. Dakle, tako apsolutno jebozovu i tjelesno spremnu picu još nisam imao čast škicati.“ (Majdak, 1975: 35) I Pavličićev pripovjedač naglašava ženski izgled kao najvažniji muškim likovima: „Tako smo se rastali, a ona se, onako vitka, otputila među bijela stabla breza, a meni je bilo krivo što ne mogu još malo gledati za njom.“ (Pavličić, 1995: 39) Pripovjedač u Šoljanovu romanu „Drugi ljudi na Mjesecu“ kaže: „Pogled mu se otima za golonogim ženskinjem na rivi.“ (Šoljan, 1991: 15) i „Jedna je kestenjasta, ne baš jugendštil, ali od onih starijih koka koje navodno daju masnu juhu, a druga, plava, više vuče prema prvorazrednom piletu. Obje su preplanule, obje razmjerno vitke, ali s pravim oblinama na pravim mjestima. Ovako, u paru, djeluju gotovo kao jedna životinja s četiri elegantne košutaste nožice.“ (Šoljan, 1991: 158) O ženama na isti način progovara i pripovjedač Pere Zlatara: „Navečer idemo na čagu u Fijaker. Čujem da tamo dolaze najljepše zagrebačke mace.“ (Zlatar, 1990: 8) Važnost ženskog fizičkog izgleda vidljiva je i u romanu „Marko na mukama“, kad se Vanda bojala da je se Marko ne zasiti – „Posebno je kobno ako se muškarac žene zasiti pri danjem svjetlu.“ (Majdak, 1977: 124) Uz naglašavanje ženske seksualnosti, muški likovi nazivaju ih „potrošablina“ (Majdak, 1995: 12), rijetko su subjekti, a većinom objekti. Najbolji primjer jest parodija Sinjske alke iz Majetićeva „Čangija“, gdje ženski likovi služe kao nagrada muškim likovima koji se pokažu najboljima u igri:

„Pozor. Pozor. Brk kroz prozor. Počinje hiljadu i druga Sinjska alka u režiji Mene Gnjuse. Pa-pa-pa-taaaa. Učesnici neka počnu s pripremama. Zatim se gasе svjetla. (...) Čuju se samo Gnjusine komande. (...) Sve je pripremljeno, Gnjuso donese metalni obruč (promjer pet cm), vezan na tankoj nylon niti. Dvije djevojke stanu metar ispred kauča i drže obruč u visini spolovila, frajeri tada jedan po jedan trče i ukrućenih uda nastoje u trku skinuti alku. (...) Pobjednik bira djevojku i s njome odlazi u posebnu sobu, a tebi koji si diskvalificiran preostaje najlošija djevojka...“ (Majetić, 1970: 11)

Što se tiče ženske osobnosti, uz njih se uglavnom vežu stereotipne karakteristike poput bespomoćnosti, neznanja, brbljavosti, znatiželjnost, infantilnost, neurotičnosti. Pripovjedačev opis Katje u „Starim dečkima“:

„Izgedala mi je bajno, možda zato kaj je iznenada i neočekivano došla u Klub, a možda i zato kaj se iz sveukupnog njenog izgleda, pogleda, iz ruku, očiju, ramena, čak i nogu, tako perfektно dlakavih, mogla pročitati ona prava ženska bespomoćnost pred kojom se topiš,

a kojoj je uzrok potpuno nekuženje sprava, tehnike, mehanike, motora...“(Majdak, 1975: 145)

Pavličićev pripovjedač naglašava žensku znatiželjnost: „Nisu se mogli suzdržati – osobito ženski dio razreda – da mi ne upute nekoliko pogleda u kojima su me kritički procjenjivali.“ (Pavličić, 1995: 14) Znatiželjnost te brbljavost i pripovjedač Ivana Slamniga povezuje sa ženskim karakteristikama: „Djetinjasto sam se šalio sam sa sobom da mi prođe vrijeme. Blebetao sam kao da sam u ženskom društvu.“ (Slamnig, 1979: 168). Majetićev pripovjedač o ženama pripovijeda slično: „Jasna je djelovala smireno, unatoč vremenskom tjesnacu u kojem se našla zbog nove obaveze, bez one karakteristične ženske nervoze i panike stizala je na sve.“ (Majetić, 1970: 309) I u Arambašinu romanu istaknuta je ženska znatiželjnost: „I ti je nisi otvorila? Zar je to moguće? Zar postoji žena koja bi to uspjela? Stajati naslonjena na kutiju u kojoj su novi kostimi za krabuljni ples i ne otvoriti je? Da li si ti uopće žena? Da li si uopće živa?“ (Arambašin, 1971: 9) Pripovjedač u romanu Mirjane Matić Halle također govori: „Iskreno se iščuđavao, kako li su žene, uglavnom sve, nagle, nepromišljene i gotovo odreda konfuzne.“ (Matić Halle, 2002: 69)

I stereotip o ženskom neznanju može se iščitati u riječima pripovjedača u Pavličićevu „Umjetnom orlu“:

„On [Krešimir] je oduvijek bio blizak s našim djevojkama, a kasnije i ženama, uvijek su one njega nekako više voljele nego nas ostale. On je znao s njima razgovarati, razumio se u kućanske poslove, bio je praktičan, znao je govoriti o kuhanju, i to je žene privlačilo. Uvijek je bio spreman napustiti naše umne razgovore da bi razgovarao sa ženama.“ (Pavličić, 2004: 162)

Muški razgovori su umni, očito vrijedni i o „pametnim“ stvarima, što podrazumijeva činjenicu da su ženski razgovori drugačiji.

O položaju žene i ulozi koje joj je društvu pripisivalo dovoljno govori citat Čangijeva zatvorskog stražara Pere:

„I baš ću da ti kažem: neke su lepe, neke su kao slika al' opet nisu ti one onako zdrave i ko jabuke. Bolesne su ti one tamo gde je ženska žensko, ne utopli se to kad je vreme za vunu a ne svilu. Treba to dovesti u red. Postrojiti u vrstu, palicom zadići suknju i nema isprike. Koja je u decembru u roza prozirnim gaćicama, ta ti je protiv države. One su fabrika za proizvodnju dece i omladine. Ako su one trule, sutra

će biti trula država. A kad je država trula, zna se, eto ti posla za miliciju.“ (Majetić, 1970: 300)

U ženskih autorica, za razliku od muških autora, mogu se iščitati neke naznake propitivanja i kritiziranja položaja žena, primjerice u Matić Halle kroz lik Savete:

„Žena je u svim religijama govno; ne trebam je. (...) Uvijek i svagdje. Znaš šta ću ti reći... Ako žena stvori neko vrlo značajno djelo, onda mu se vrijednost smanjuje. A ako žena radi nešto nezgodno – pijanstvo... ljubavne afere... onda se uveličava i akcentira ono ružno. Zašto da vjerujem u Boga, koji kroji takvu pravdu.“ (Matić Halle, 2002: 210)

Prilikom opisa muških likova nema seksističkih naziva (kao što su oni spomenuti za žene – „mačke“, „mljekarstvo“ za grudi, „krakovi“ za noge, „kanta“ za stražnjicu, „potrošabl“, „gerle“ i slično). Muški se likovi predstavljaju hrabrima, ali oni nisu doista takvi, nego je riječ samo o „glumatanju hrabrosti“ (Kolanović, 2011: 141), primjerice kod Majetića: „Na tabli nedaleko od kupališta oglašeno je da je na ovom mjestu plivanje zabranjeno, zbog brzine riječne struje. Tko je lud, neka vjeruje. Ovdje je idealna situacija da ispadneš hrabar. Ne da zaista budeš hrabar. Nego da izgledaš hrabar.“ (Majetić, 1970: 47) Strah izražava i Kušanov pripovjedač Mišo:

„Kad bih čitao krimić ili gledao *western*, uvijek bih na onom mjestu gdje izbija sukob (pogotovo fizički, fuj) između premoćnih zlikovaca i usamljenog, hrabrog borca za pravdu, potajno u sebi priželjkivao da se pozitivni junak odjednom sprijatelji s negativcima, da priđe na njihovu stranu, radi mene, neka se napetost slegne bar do idućeg poglavlja, drugog kadra, samo neka ga ne zlostavljaju, jer je mene strah.“ (Kušan, 1970: 14)

Kao što je već spomenuto, žene su seksualni objekti, dok su muškarci subjekti: „Nisi se ništ promenil, fakin jedan! Samo na jedno misliš... Na kurvanje i zafrkavanje.“ (Majdak, 1975: 11). Pokazivanje osjećaja koje je „tipično“ za žene, za muškarce nije pozitivno: „Novopečeni brigadiri i brigadirke iz kamiona raskolačenih očiju od čuda neviđenog za to vrijeme promatraju nevjerojatni prizor. Njihov vođa, jaka momčina, delija Vimpi plače kao balavica.“ (Zlatar, 1990: 106). Slično je i u Kušanova pripovjedača: „Kažu da postoji nešto kao psihologija mase, čovjeka ponese, zaškaklja u grlu kad je kakva skupna svečanost, himna, jedva savladaš suze, nije zgodno pred Anicom, pred ženama.“ (Kušan, 1970: 56). Kod

ženskih autorica, primjerice u Matic Halle, postoji određeni napredak vezan uz ovo pitanje pa tako za muškarca nije sramota plakati:

„Bacio se potrbuške na postelju – sad će zaplakati. Zašto bi se morala dogoditi nekakva specijalna, dekorativna tragedija, pa da i muškarac smije plakati, i ne okrnjiti muškost? Zar ovo tapkanje, ovo opće tapkanje, zar to nije dovoljna tragedija? Srkao je suze, gutao ih, otirao šakom – grubo, tužno, težački...“ (Matic Halle, 2002: 85)

6.2. Odnos žena i muškaraca

O odnosu žena i muškaraca dovoljno govori već spomenuta parodija „Sinjske alke“ iz Majetićeve „Čangija“. Taj ritual ne stavlja sve subjekte u ravnopravan položaj – u simboličkom središtu alke nalaze se muški likovi, dok ženski moraju prilagoditi svoj seksualni užitak njihovim pravilima (Kolanović, 2011: 142). Ženskim je likovima koji participiraju dodijeljena pasivna uloga. Takvu raspodjelu unutar klapskog rituala komentira jedna njezina sudionica, no njezina razmišljanja nisu izrečena, nego su reprezentirana tek kao dio unutrašnjeg monologa (Kolanović, 2012: 369): „Baš bih voljela da se sada malo provrištim ali to je protuzakonito, ja ću pripasti pobjedniku Sinjska alke to vjerojatno neće biti on, uf! Baš šteta! Ja sam zapravo nesretna.“ (Majetić, 1970: 12)

Žene su, kao „nježniji spol“, u romanu podčinjene muškarcima, predstavljene su kao naivne lutkice koje bi sve učinile za muškarce koji im se sviđaju, primjerice u Zlatara:

„Dobili su limenu zdjelu boje njemačkog ratnog šljema, nož, kašiku i viljušku od lako savitljivog pleha, te niklovani lončić za čaj i bijelu kavu. Svatko je bio dužan da sam pere svoje posuđe. Vimpi je nekim djevojakama resko zamjerao: one su, očito prema diktatu srca, pojedine momke oslobađale te nemuške svakodnevnih dosadnih obveza.“ (Zlatar, 1990: 132)

U ovome kontekstu posebice upada u oko riječ „nemuške“ kao izraziro seksistička! Sličan se seksistički izraz (muškarac kao „vlasnik“ žene) javlja se i u Majdaka: „Stajao je iznad nje sanjareći kako će se osjećati kao njen jedini vlasnik“ (Majdak, 1995: 105) – pripovjedač o Glisti kad je gledao Eminu kako spava. Svi se muški likovi predstavljaju kao veliki zavodnici koji bi htjeli osvojiti što više žena, a kada im dođe vrijeme ženidbe, željeli bi oženiti nevine

djevojke: „Jer, eto, nije bila ni nevina. A ja sam se planiral oženiti nevinom ženskom.“ (Majdak, 1975: 180) – Majdakov pripovjedač o Neli. Prema Majetićeveu pripovjedaču:

„Kad bi ovdje bili njegovi mili i zlatni prijatelji Gnjus, Kvruga i Degy, on bi se s njima vrlo rado posavjetovao o metodi, o stilu, o taktici kojom bi se ova djevojčica mogla osvojiti; za sebe lično, ili posvojiti za klapu, odnosno osvojiti i uživati u osvojenom dolje na radu, posvojiti i predati posvojeno na povratku s rada, predati klapi, predati kroz klapu sebi i kroz sebe klapi, predati nedirnuto a deflorirano, što se u prvi mah čini protivrječnim, ali čovjek koji shvaća ovo i ono, pomalo od svega, taj će znati da to ima svoj smisao, da se sastoji otprilike u tome: da djevojku treba dehimenizirati, ali tako da se ona u defloranta ne zaljubi, štaviše, ni da ga zamrzi, to jest tako da djevojka počne obožavati koitiranje, ali ne s jednom osobom, nego općenito, s muškim dijelom čovječanstva, s klapom.“ (Majetić, 1970: 61)

U ženskih autorica, primjerice u romanu Tatjane Arambašin, vidi se određeni pozitivan pomak od patrijarhalnog shvaćanja o važnosti ženske nevinost:

„Dok su valovi, poput kuća, prijetili da nas progutaju, sagledao sam jasno koliko je nevažan i besmislen uzrok mog bijega i očaja. Djevojka nije bila nevina. Kakva glupost! Kakva zaostalost! A bio sam istinski nesretan zbog toga. Pobjegao sam da joj ne pokažem koliko mi je usprkos tome draga i željena, pobjegao sam da drugi ne posumnjaju u moju i njezinu sramotu.“ (Arambašin, 1971: 52)

Kao jedna od najpozitivnijih muških osobina spominje se upravo „jurenje“ za ženama. Primjerice, kod Kušanova pripovjedača to je „odlika pravog našeg čovjeka“:

„Milan Gabonja, usprkos silnoj zaposlenosti, idejama i akcijama, premda ni upola plaćen, imao je, što bi rekli jalci, i svojih slabosti. Vraga slabosti, bile su to odlike pravog našeg čovjeka od krvi i mesa. Cucco naime nije piso, niti se prežderavao kao Ronjac (a i Ronjcu je trebalo, bome, energije za sveopćinske brige), ali je zato, što bi ova šoferčina zacijelo rekla, jurio ženske“. (Kušan, 1970: 30)

Poželjne žene su one koje borave kod kuće te brinu za dom i obitelj: „Neke su ženske zbilja nasilne, dečki dragi, i takvih se treba odmah na početku rešiti, jer što dalje to su više kuražne. A prava, zaistinska ljubav ni kuražna i nasilna, prava ljubav doma sedi, hekla ili štrika, ruho sprema, mamu i japu za savet pita.“ (Majdak, 1995: 113) Iste se „dobre“ aktivnosti za ženu

ističu i u Tatjane Arambašin, kada likovi starijih žena govore Katini da bi „morala raditi neki ručni rad“ – „Žena si, moraš znati držati iglicu u rukama, pogledaj naše djevojke...“ (Arambašin, 1971: 76)

Žene se opisuju kao one koje brinu o muškarcima i bez njih ne mogu. Citat iz „Bolje polovice hrabrosti“: „Nosili smo kao i nekada hranu sa sobom u aluminijskim provijant-dozama, običaja radi djevojke su stale priređivati sendviče iz zajedničkog materijala – šunkerice, vratine, pa baš prave šunke, tvrdo kuhanih jaja, faširanaca i paradajza.“ (Slamnig, 1979: 58) Slično je i kod Pavličićeva pripovjedača: „Tako je i moj položaj među prijateljima bio donekle poseban, jer ja sam uvijek imao nekoga tko se brinuo o meni, imao sam, za razliku od njih, ženu u krevetu i ženu koja će mi prišiti gumb.“ (Pavličić, 2004: 45) – imao je djevojku kad je bio student. Muškarci, dakle, sami za sebe govore da im je potrebna žena koja će o njima brinuti: „Konačno, ja sam spoznao da sam stvoren za to da me drugi njeguju, da se brinu za mene, da me maze tako da ja ne moram trošiti i gubiti vrijeme u kojekakvim vulgarnim stvarima, kao što je na primjer – otići u studentsku menzu...“ (Stipčević, 1971: 14) O ženama kao onima koje služe za kuhanje i pranje govori i Šoljanov pripovjedač u „Drugim ljudima na Mjesecu“:

„Zamišljam kako su se Nino i Mario junačili jedan pred drugim i pred turistkinjama na rivi, u pravoj tradiciji latinskih *lovera*. Možda i nisu mislili posve ozbiljno, nego tek toliko, da se ne izgubi lokalni stil. A možda su bili i sami ponešto uzbuđeni odlaskom na put i načas pomislili kako bi im ženske bile od dvostruke koristi: krstarenje će ispasti kao svima očigledno seksualni izlet (kamuflaža, kamuflaža!), a usput će to i biti – da i ne govorimo o tome da netko na krstarenju treba kuhati i prati.“ (Šoljan, 1991: 201)

Žene se kao kuharice, čistačice te općenito dobre domaćice opisuju i u romanu „Marko na mukama“:

„Međutim Beri njegov izgled, posebno njegova odjeća nisu smetali da mu se objesi o ruku i poželi da se nikad ne rastanu. Kad dođe u „Gaj“, ona će mu sve izglačati! O, ona voli raditi po kući. Voli kuhati, voli pospremati, voli prati, voli malu djecu... Ona se ne boji nikakvog posla i nikakvih prepreka!“ (Majdak, 1977: 182).

O „važnosti“ muškarca za žene svjedoči i rečenica koju izgovaraju Despotove tetke u romanu „Luka“: „A i nama teško bez muške glave.“ (Šoljan, 1974: 26) I u ženskih autorica javljaju se jednaki stereotipi. Primjerice, pripovjedač prenosi sljedeći stav supruge upravitelja

bolnice u romanu „Luka, ali ne apostol“ spisateljice Mirjane Matić Halle: „Gospođa je opet pričala i tumačila kako je tragedija žene u provinciji neminovna, ako se u pravi čas ne nađe neki snažni, moderni duh [muški], da je spasi.“ (Matić Halle, 2002: 33) Također, muškarac kao zaštitnik žene ističe se i u Stipčeviću djelu: „Zabacila je ruku preko moga vrata, provukla je do tjemena i tu prstima čeprkala po mojoj kosi. Po stisku podlaktice na mojem vratu znao sam da u meni traži zaštitnika i da me čvrsto čuva da ne bih pobjegao.“ (Stipčević, 1971: 16) Žene se, u istome romanu, izravno prozivaju „slabim spolom“: „Mislio sam sa Charlottom brbljati i tako utući vrijeme, ali, čini se da je ona tražila samo da ja nju zabavljam. Po svim pravilima udvaranja sasvim je opravdano njezino traženje. Mi poštujemo slabi spol.“ (Stipčević, 1971: 76).

O različitom odgoju muške i ženske djece najbolje svjedoči citat („struja svijesti“) iz Glumčeva djela: „imati ćeš unuke hrpu unuka i ti ćeš ih voljeti jel da ćeš ih voljeti i oni će psovati bemu boga reći će ako budu muški a ako budu curice bogami neće psovati“. (Glumac, 186: 35)

Ipak, pomalo neočekivano, u romanima se javlja i nekoliko „jakih“ ženskih likova koji će biti ukratko prikazani u poglavlju 6.6.

6.3. Ženska uloga u obitelji

Žene se prikazuju kao domaćice bez kojih obitelji (pa tako ni muškarci) ne bi mogle funkcionirati. Tako pripovjedač Augustina Stipčevića govori:

„Ona [Maca] je skakutala i trčkarala po kuhinji, otvarala i zatvarala frižider i nešto donosila, iako se već mnogo toga nalazilo na stolu prekrivenom plavim stolnjakom.“ (Stipčević, 1971: 8) (...) Što sam se više čudio svojoj iznenada nadošloj želji, sve jače sam se uvjeravao da mogu piti jedino kavu sa šlagom. Ujedno se uvjerih da je Maca kolosalna tetka koja voli čvrst, solidan, familijaran život, intiman kutić, toplu atmosferu, topli kokošji log, toplo mekano perje, paperje. Da, ona je stvorena da čovjeka zadovolji u svemu i da ga učini sretnim. Zbog svoje prirodene sklonosti za kućnu toplinu spremna je na svaku žrtvu, zapravo to za nju nije žrtva već radost kao što joj je neobično zadovoljstvo da udovolji mojoj razmaženosti, trenutnom

hiru za – šlagom. (Stipčević, 1971: 27) (...) Jer da sam je spriječio da ode kupiti šlag, prvo – uskratio bih joj zadovoljstvo da meni ugodi, a drugo – uskratio bih joj i drugo zadovoljstvo da se osjeća kao žena koja nije sama, već ima o kome da se brine. U ljudskom, a pogotovo ženskom životu, to nisu male stvari. O tome treba voditi računa.“ (Stipčević, 1971: 28)

O važnosti žene u obitelji govori i Pavličićev pripovjedač: „Osjećao sam se sigurnim i mirnim te večeri, u toj kući u kojoj se svemu znalo mjesto i red, zahvaljujući Bartolovoj mami.“ (Pavličić, 1995: 18) I gospođa Gizela u mlađim je danima (iz Majdakova romana) bila kod kuće i pomagala majci u obavljanju „ženskih“ poslova: „Nisam išla u škole, samo sam mami doma pomagala, radila ručni rad, učila kuhati, pospremala stan. Moj tata je dobro zarađivao.“ (Majdak, 1995: 55) O ulozi žena govori i pripovjedač Branislava Glumca u „Zagrepcanki“:

„meni moja stara dobro pere košulje i gaće i ne treba mi ništa (Glumac, 1986: 37) (...) oh mala moja kokice ti bi bila dobra ženica ali ja te vjerojatno ne bih dovoljno mogao voljeti pa bih te tukao jer bi ti htjela samo klince jer bi mi ti svaki dan kuhala zelje s kupusom a ja mrzim zelje s kupusom kobasice još može (Glumac, 1986: 41) (...) u pitanju su časne domaćice koje su uvijek umorne preopterećene uvijek patnice uvijek nedospavane (...) a oni stoka jedna muška i neoprana krmeljaju i čitaju sportske novosti“. (Glumac, 1986: 62)

Žene brinu za obitelj, ali muškarci su „glave obitelji“, primjerice u Slamniga: „Hoću reći da se posebno slavio rođendan glave obitelji, i uvijek su mu djeca sastavila pjesmicu za rođendan, koju bi onda jedno od djece recitiralo. To se onda čuvalo, pa sad imamo cijelu hrpu toga...“ (Slamnig, 1979: 18) I u Zlatarovu romanu, nakon što Vimpi na neki način ponizi oca, otac „pred ženom i kćerkom spašava poljuljani neprikosnoveni autoritet glave kuće“. (Zlatar, 1990: 6).

6.4. Odnos rodova prema braku

Majdakov pripovjedač u romanu „Kužiš, stari moj“ o braku govori sljedeće:

„Ja sam tih tjedana ozbiljno razmišljao da se oženim i riješim sve probleme. Kad se pravo uzme, biti oženjen ne znači potpisati kapitulaciju, kako neki fakini pripovijedaju, jer o tebi ovisi kako ćeš sve aranžirati i, najvažnije, kakvu ćeš ševu udariti od prvog dana. Treba biti lukav! Treba oštro, ali s ljubavlju. I stara istina: nikad ni za milog boga priznati da negdje honorarno delaš, to jest, da ga umačeš i u tuđe izvore slasti. Ako u tome uspiješ, a nisi truba da u tome ne bi uspio, onda ti je sloboda zagantirana. (...) činilo mi se, ženidba mi neće uopće naškoditi. Posebno zbog toga što je kit na koji sam slučajno natrčao bila zaposlena u tvornici krpica za žene, daklem šnajderica, a i doma nije dangubila nego je marljivo šivala na svojoj bagatici. Dali su joj na krštenju blesavo ime – Štefa – i to joj je bila mana. Dobro građena, još pravo neopipana: kao da je mene čekala. Amo-tamo i već ne može bez mene živjeti. Kod ženskih je to drukčije nego kod nas. One uvijek trebaju nešto uz sam život da bi mogle disati. Na sve je pristajala i unaprijed prisezala, samo nek odemo pred matičara.“ (Majdak, 1995: 14)

U istome romanu pripovjedač kasnije govori: „Pa prirodno je da želiš imati posla sa ženskom. Onda je ostavljaš. Ti svojim a ona svojim putem, nećeš je valjda ženiti ili doživotno potpomagati!“ (Majdak, 1995: 103) I gospodin Milček kaže o ženidbi „(...) da se ženil ne bu, k vragu i udovica i njena rodbina, i njene filane paprike i buhtli. On svoj tlak dalje upropašćavati neće! Važniji mu je život nego čiste gaće.“ (Majdak, 1995: 114) U „Starim dečkima“ Kuga se želi oženiti nekom mršavicom Katjom, no glavni lik priča protiv braka i odgovara ga od ženidbe. (Majdak, 1975: 140)

U mašti muških subjekata idealni ženski subjekt nije djevojka s nekog klapskog tuluma, već je to najčešće „neokaljana junferica“, smještena izvan klapskih rituala (Kolanović, 2012: 372).

I u romanima ženskih autorica, ako je brak sklopljen, ženska uloga jest brinuti za svoga supruga. Primjerice, u Matić Halle:

„– Oženjeni ste?! – začudi se Luka, a govorio mu je, i ne znajući, „vi“:
– To vas, dakle, žena drži tako čista i uredna. Uvijek sam se tome čudio.

– Žena mi je, da joj nema ravne! – pohvali se Đuka zadovoljno: – Što je – je, priznati se mora. Poštuje me, kako je kod njih starinski običaj, sve čini kako treba i spada.“ (Matić Halle, 2002: 129)

Muški likovi spomenute autorice imaju odnos prema braku sličan kao i likovi muških romanopisaca:

„Luka je stao gledajući za parom. („Kako bi bilo da se ja, ipak, ne oženim! Naprosto pobjegnem...?“) Uхватила ga je prava panika. Manjka mu samo malo, samo mrvičak da odjuri kući i „onima tamo“ napiše pismo. Da otkáže vjenčanje... Oh, to bi bilo vrlo, vrlo dobro. Otkazati, a na neki način im ipak oteti kćer na sasvim kratko vrijeme. Tek toliko da je čalabrakne... Eee, kad bi to značilo oženiti se... ali ne znači. Tako neće ići, i prema tome neće ići nikako drugačije, nego da se ipak oženi. Da se oženi i ovako sav uplašen, pa šta bude... bude.“ (Matić Halle, 2002: 300)

U romanu „Balada o morskome konjicu“ Tatjane Arambašin, stav Povratnika, jednog od muških likova jest da „sve one [žene] samo traže muža. Zato rade, uče, dotjeravaju se, zato i putuju.“ (Arambašin, 1971: 39) Stav o braku kod muških je likova u ovome romanu jednak prethodno navedenim: „U tom času osjeti sa sigurnošću ne samo da ne želi da se uzmu, već i da na tom putovanju želi biti sam i slobodan, da u trenutku kad mu sudbina bude polagala u ruke dar za njega određen, ne bude nitko tko će ga omesti ili zadržati.“ (Arambašin, 1971: 42) Ni ženski likovi u istome djelu nisu puno optimističniji pa tako, primjerice, jedna gospođa kaže:

„Ne znam, a i nemojte mi reći. Takve se stvari teško pričaju, pogotovo nepoznatim ljudima. Ipak, svaka ih žena zna. Zna za sebe i za druge. I kraljica i sluškinja. Svi doživljavamo isto. Muškarac. Brak. Ako je bilo bez ljubavi, već unaprijed – nesreća, ako iz ljubavi, utoliko veća s prvim razočaranjima.“ (Arambašin, 1971: 61)

Drugi analizirani romani ne nude žensku perspektivu o bračnome životu.

6.5. Rod, zanimanja i financijsko stanje

U romanima jasno se vidi tradicionalna podjela zanimanja po spolu. Primjerice, u djelu „Kužiš, stari moj“ pripovjedač je električar, djevojka s kojom se neko vrijeme htio oženiti bila je krojačica, Glista je htio biti automehaničar. U romanu „Bitange, mirno!“ spominje se kuharica Čuća, policajci su muškarci, tipkačica na policiji je žena, na Cvjetnom trgu cvijeće prodaju žene, djevojka u koju se Vimpi zaljubio također je bila tipkačica i k tome je studirala književnost. U Pavličićevu „Stroju za maglu“ glavni je lik profesor, majka mu je domaćica, svi policajci i inspektori ovdje su ponovno muškarci. O „muškim“ i „ženskim“ zanimanjima dovoljno govori i citat iz istoga djela: „Podvornica je već bila tu, a isto tako i čistačica, te bravar i ložac centralnog grijanja u istoj sobi, mršav čovjek s brkovima samo ispod nosa, zbunjen i s rukama na koljenima. Jedna mlada profesorica, trudna, plela je zveckajući tiho iglama, jedina nezahvaćena nervozom.“ (Pavličić, 1995: 61) O razlici zaposlenih žena i zaposlenih muškaraca govori lik Bartola iz istoga romana:

„Ma kakav njezin kut, čovječe! Ja sam taj koji se bori za kruh i koji je odgovoran, premda i ona radi. Ne živimo mi od plaće nego od ovoga ovdje stroja i takvog prčkanja. Tko nju što pita u njezinom poduzeću? Žena je i ne petlja se ni u što. A mene svaki čas: što misliš o ovome, što o onome, izjasni se, samoupravljaj, za koga si, protiv koga si...“ (Pavličić, 1995: 75)

Razlike u zanimanjima jasne su i u Šoljanovu romanu „Luka“:

„Stale su dolaziti već i žene. Inženjeri, administrativci, kesonci, iznajmljivali su, malo milom malo silom, kuće domorodaca i sabijali ih na sve uži i tješnji prostor. Što obećanjima, što pritiskom lokalne vlasti, što visokim cijenama, poluprazne lokalne kuće pretvarale su se u bučne stanarske zgrade, težaci u hotelijere, žene u poslugu.“ (Šoljan, 1974: 40)

Iz istoga djela je i sljedeći citat: „Bilo je i nešto žena. Neke je poznao: uglavnom tajnice i tipkačice iz Direkcije. Druge su očito pripadale pojedinim inženjerima, tehničarima, činovnicima.“ (Šoljan, 1974: 86) Posebno upada u oči seksistički glagol „pripadale“!

I nekoliko rečenica iz Pavličićeva romana „Umjetni orao“ vjerno prikazuju podjelu poslova po spolu, ne samo u „službenim“, plaćenim zanimanjima, već i u kući:

„To je vrijeme [zimski večer u Zagrebu] kad se muškarci bude iz poslijepodneva sna, pa kreću u posjete, na kuglanje, ili popravljaju

nešto po kući, kad žene glačaju rublje i kad čovjeka sve podsjeća na djetinjstvo i na ona duga pubertetska poslijepodneva kad se nad knjigama mašta o velikim gradovima kao što je Zagreb, i o životu koji nas u njima čeka. (Pavličić, 2004: 37) (...) Prozori su izgledali kao i prvi put kad sam ih odatle motrio: žene peglaju, muškarci čitaju novine ili popravljaju glačala, djeca nad zadržanicama, stare gospodične s goblenima, ćelavi starac nad knjigom i s malom svjetiljkom na stolu, učitelj violine i njegov učenik, bračni par koji se svađa, baka pred televizorom.“ (Pavličić, 2004: 109)

I u romanima je ženskih autorica podjela na „ženska“ i „muška“ zanimanja slična. Pritom, uobičajeno, muškarci rade na važnijim i bolje plaćenim poslovima. Žene su, primjerice, domaćice, bolničarke i cvjećarice, a kao muški likovi spominju se direktor kazališta, upravitelj bolnice, direktor mljekare, direktor pletionice čarapa, veterinar, poslovođa poduzeća i slično. U romanu autorice Arambašin, lik Bartola mlađeg kaže: „Moram. Ne mogu živjeti tako, u neradu. Muškarac sam.“ (Arambašin, 1971: 156) Te rečenice impliciraju da je u redu ako žena ne radi, za njih je to „prirodno“, dok za muškarce nije! U istome djelu pripovjedač nabroja što su „ženska pitanja“:

„Svake godine, još kao djeca, odlazile su majčinoj rodbini u Peštu. (...) Govorilo se već dugo unaprijed o tome, pravilo planove, narudžbe, a kad bi se sestre vratile nije bilo kraja pričanju. Postale su tako kao neko središte modnih zbivanja, poput nekog savjetovaništa za sva ženska pitanja od oblačenja i uređenja kuće ili vrta, pa do njege bolesnika, odgoja djece i čak savjeta u sentimentalnim pitanjima...“ (Arambašin, 1971: 181)

Ima nekoliko ženskih likova koja se bave zanimanjima „netipičnim“ za žene. U tom smislu, važan je, primjerice, lik Vere iz Majetićeve romana (objašnjava je sudionicima na radnim akcijama kako radi motor): „Evo, vidite, iz rezervoara benzin ide kroz ovu cjevčicu u rasplinjač. Tu se benzin rasprši. Zapali ga električna iskra, pa dolazi do eksplozije, koja pomiče klip.“ (Majetić, 1970: 92).

6.6. Rijetkost – „jaki“ ženski likovi

U ovome radu, pod „jakim“ ženskim likovima podrazumijevaju se oni koji pokreću radnju, koji su odgovorni za neki zaplet u romanima. To su oni likovi koji kontroliraju sami svoj život (ili barem njegove najvažnije događaje) te su u kontekstu romana uglavnom ravnopravni s muškim likovima. „Jaki“ ženski likovi dovoljno su hrabri da sami odlučuju o svojoj sudbini, ne dopuštaju muškim likovima da budu samo lutke u njihovim rukama. To nisu žene s izraženim „ženskim“ karakteristikama, već su one predstavljene kao slične muškarcima, budući da su oni općenito, i u romanima i u tadašnjem životu jugoslavenskog čovjeka, u svakom pogledu daleko nadmoćniji od žena. Primjer je lik sluškinje Katine iz romana „Balada o morskome konjicu“ Tatjane Arambašin:

„Dolazili su i kapetani očevih brodova. Pričalo se o koječemu, a kako Katina bijaše jedinica, to je otac želio da uvijek prisustvuje razgovorima, da bi upoznala svijet i ljude, kroz njihove doživljaje, a kroz njih i poslove, u koje ju je polako uvodio. Htio je ne samo da bude nasljednica, već i da vodi posao uz njega, a i kasnije, poslije njega. Bila je za to sposobna. „To je moj sin“, znao bi reći otac ponosno. Imala je nešto muško, čvrsto i odlučno.“ (Arambašin, 1971: 75)

Nisu svi ženski likovi oblikovani kao naivni, ne ističu se kod svih samo ljepota i seksualnost. Primjerice Ankica iz Kušanova romana okarakterizirana je i kao spretna i proračunata:

„Ali ne drži Ankica nježnom ručicom samo Cucinu nasrtljivu šačurdu, nego i u njoj svoje ambicije. Jer naša mala Ankica, kćerka umirovljenog nastavnika francuskog jezika, honorarca Petra, bila je, istina, dušom i tijelom pravo naše žensko, ali s nešto posebna začina, tko zna otkud, valjda ju je otac već u djetinjstvu zatrovao s tim nekim revijama, *Paris Match*, one stvari, ima Robić pravo da je odgoj u nas sumnjiv dozlaboga.“ (Kušan, 1970: 75)

Ovaj citat odgovara i drugim sličnim patrijarhalnim stavovima – ako žena ima svoje vlastito „ja“, odmah odgoj nije bio „dobar“ i ona nije „dobra žena“. Socijalizacija Ankice u djetinjstvu očito je bila malo drugačija od one poželjne (nalik Katini u Arambašinu djelu), ipak nije odrasla samo kao „poslušna lutkica“, inferiorna muškim likovima, već ima razvijene vlastite ambicije, zna se snaći u životu i naći će način na koji će ostvariti svoje želje.

U ovome kontekstu važan je i lik Magde, žene inženjera Slobodana Despota iz romana „Luka“. Ona je samostalna, vodi sve poslove svoga supruga i on jasno kaže da bez nje ne bi mogao funkcionirati. Magda je ta koja „drži sve konce u rukama“. Kako pripovjedač o njoj govori:

„Vodila je sve njegove financijske, javne i društvene poslove – od prljavog rublja do ispunjavanja poreskih formulara. Ona je određivala koji će posao prihvatiti, koji odbiti. Ona je propisivala kad će lijegati, kad ustajati. (Šoljan, 1974: 50) (...) Slobodan se Magdina posjeta dakako bojao. Ali, s druge strane, jednim kukavičkim ali lukavim djeličkom sebe nadao se da će posjet raščistiti stvari, koje on sam nikako nije bio kadar. Bio je svjestan da je njegova opsesija Vikicom prešla sve granice. Kad se tome doda i situacija u Direkciji, sukob s Grašom, sukob s mjestom (za koje nije ni znao da je tako ozbiljan), stvari su se beskrajno zamrsile, i Slobodan je osjećao gotovo akutnu potrebu za Magdom. Ona će sve to znati srediti, kao što je uvijek znala. Treba je samo pustiti da radi što hoće.“ (Šoljan, 1974: 116)

Primjer ženskog lika koji je iskoristio muški lik jest frajerica s početka romana „Kužiš, stari moj“. Ona je kontrolirala Glistu, dovela je čitatelja do neočekivanog ishoda radnje – iskoristila je muški lik, a nije bilo obratno; odnosno iznenadno mu je naplatila seksualne usluge, a on to nije očekivao:

„Naćulio sam uho i čujem gdje Glista zapeo iz petnih žila, ali frajerica mu dala ultimatum: ili će joj odmah, na licu mjesta, dati pet glava na nove čarape, kaj ih je on svojim pandžama poderal, ili ona noge neće širiti ni centimetar. Cerim se u sebi ko lud! Onda nastupi tišina. Zamišljam kako Glista odbrojava pet stotki. A mačka uživa jer se vjerojatno i rodila u poderanim čarapama. Samo Glista nije toliko bistar da nanjuši u čemu je zajeb. Onda opet tepanje i maženje, Glista se sladi jer mu mačka dâ da radi s nogarima kaj ga volja, budući da je inkasirala pet stotki: pristojna amaterska tarifa.“ (Majdak, 1995: 11)

Ovdje se spomenuti lik frajerice opisuje kao izrazit lukav, a upravo je ta osobina jedna od onih koje se tradicionalno povezuju sa ženskim ponašanjem.

Dva jaka ženska lika javljaju se i u djelu „Marko na mukama“ Zvonimira Majdaka. To su Grozdana i Vanda. Grozdana je bila udovica koja je „splela mrežu oko Marka“, zavela ga je i iskoristila, a na kraju ga i prevarila s Razjapom. Drugi lik je Vanda Kovač-Syssair,

bogatašica iz Zagreba, za koju se na kraju romana saznaje da je Grozdanina sestra. Vandino je mišljenje: „Naročito ne smije pokazati nestrpljenje prema muškarcu koga želi što duže uz sebe zadržati. Marko je taj muškarac koga je već dugo čekala, nadala mu se. Mlad, neiskus, siromašan. Koji će znati cijeniti njene darove i pažljivo slušati njene upute.“ (Majdak, 1977: 58) Grozdana i Vanda likovi su koji pokreću radnju u romanu, one samostalno kontroliraju svoj život i upravljaju, kako njime, tako i muškarcima.

Od ovih ženskih likova, posebno odskače pripovjedačica iz Glumčeva romana „Zagrepčanka“, za razliku od svih ostalih analiziranih djela u kojima su pripovjedači muškarci. No i njezina je rodna artikulacija građena u trajnim kontradikcijama. Naime, ona s jedne strane osviješteno koristi svoje tijelo kao otpor roditeljskoj kulturi, dok je s druge strane njezina osobna tragedija nemogućnost ispunjenja romantične veze s muškarcem. Ona naposljetku abortira, ali zato da bi drugom muškarcu kojeg voli „čista“ i „neokaljana“ mogla podati njegovo dijete (Kolanović, 2012: 373)

Svi su ovi „jaki“ ženski likovi sakupili hrabrosti da sami odlučuju o najvažnijim pitanjima u svome životu, neovisno o bilo kojem muškarcu koji im je, prema svim tadašnjim društvenim konvencijama, trebao biti nadmoćan. Ovi su se likovi na neki način „usprotivili“ tadašnjim vrijednostima, pokušali su opovrgnuti dominantnu patrijarhalnu ideologiju, ali nijedan od navedenih likova nije u tome uspio (primjerice, Katina je čitav život bila sluškinja, Grozdana je umrla, Vanda je završila sama).

7. Zaključak

Kroz poglavlja, pokazano je da su oduvijek postojale velike razlike između spolova – smatralo se da muškarci stvaraju svijet, povijest i kulturu, dok žene „samo“ rađaju i podižu djecu. Ni u socijalizmu nije bilo puno drugačije. Žene su formalno dobile pravo glasa, pravo na zapošljavanje i time određenu financijsku samostalnost, ali nisu bile ni blizu potpunog izjednačavanja s muškarcima u praksi. Novi socijalistički poredak i dalje je podržavao podjelu na „muška“ i „ženska“ zanimanja, žene su radile na slabije plaćenim poslovima, manje su napredovale te su u većoj mjeri bile nezaposlene od muškaraca. Dakle, „nedavna iskustva zemalja jugoistočne Europe vezana uz drugačiji politički sustav, onaj socijalistički, posvjedočila su da formalna opredijeljenost za sve oblike društvene ravnopravnosti, pa tako i onu rodnu, ne jamči njezinu očekivanu realizaciju. Ravnopravnost, naime, pretpostavlja stvarne promjene u svijesti ljudi, što tadašnji politički sustav, usprkos svom autoritarnom karakteru, nije uspio ostvariti u željenu intenzitetu“ (Leinert Novosel, 2011: 113). Kao što je već spomenuto, „socijalizam je imao dva lica: ženama je prvi put omogućio pravo političkog odlučivanja, pravo zarađivanja i zaposlenja, kao preduvjete za emancipaciju, ali ih je istovremeno i razočarao, dopuštajući im da se emancipiraju, a istodobno ne poimajući potrebu za emancipacijom od muškaraca“ (Dijanić i sur, 2004: 335). Kako ukidanje privatnog vlasništva i pravno podruštvovljenje rada još ne znači i stvarno podruštvovljenje rada, tako i pravno izjednačavanje žena, čak i u ekonomskoj sferi, ne znači i njihovu stvarnu ravnopravnost (Despot, 1987: 134). Prema Sheili Rowbotham, „iako je sam socijalizam nagrizao patrijarhat i omogućio stvaranje pokreta i ideja koje su i antikapitalističke i antipatrijarhalne, on je još uvijek održavao podređenost žena kao grupe“ (Rowbotham, 1983: 202). Sve se to vidi i u romanima ovoga razdoblja. Kako je već spomenuto, svaki pisac, u trenutku dok piše, zamišlja određenu publiku pa makar to bio i on sam. Autor je, kao svaki čovjek, zarobljenik vladajuće ideologije – može je prihvatiti, preobraziti, djelomično ili u potpunosti odbiti, ali joj ne može izmaknuti. Tako se i rodni odnosi koji vladaju u društvu odražavaju na kulturnim i književnim tvorevinama pa junakinje i junaci literarnog svijeta bivaju oblikovani u skladu s očekivanjima čitateljske publike. S jedne strane, drugi dio ovog diplomskog rada nije u potpunosti sociološki relevantan zato što uzima fiktionalne tekstove koji su uvijek ipak jedan stupanj dalje od, primjerice, tiska i časopisa. Ipak, s druge strane, književnost je uvijek proizvod određenih ideologija koje u tom trenu vladaju. U analiziranim se romanima tako istodobno proizvodi, reflektira i kritički promišlja stvarnost. Prema Kolanović, „u djelima je na snazi marginalizacija ženskih likova, bilo da je strukturno riječ o

njihovim pasivnih aktancijalnim ulogama bilo o njihovu semantičkom oblikovanju rodnim i kulturnim stereotipima, pri čemu nerijetko vrijedi sljedeće pravilo: što je izrazitija subverzivna praksa muških likova iz radničke klase, to je jača pasivizacija ženskoga subjekta“ (Kolanović, 2010: 129). Opisi ženskih likova temelje se gotovo isključivo na vanjskom izgledu, pri čemu su korišteni seksistički izrazi poput: „mačka“, „gerla“, „potrošabl“, „kanta“, „mljekarstvo“, „krakovi“, „maca“ itd. Žene se opisuje kao bespomoćne lutkice koje općenito žive u neznanju, kao brbljave i znatiželjne, ali ipak infantilne i neurotične. Muškarci ih iskorištavaju, ali nijedan ne želi oženiti onu koja mu je „popustila“ – svi bi željeli nevine djevojke koje će biti kod kuće te brinuti za djecu i održavati ugodan dom. Žene su uglavnom predstavljene kao krhka bića koja trebaju muškarce kao zaštitnike. Poželjno je da žene budu kod kuće, da kuhaju, čiste, brinu o djeci, dok muškarci zarađuju, no i to tek ako muškarci uopće pristanu na ženidbu. Iz analiziranih romana jasno je vidljiva i tradicionalna podjela zanimanja na „muška“ i „ženska“. Muškarci su, tako, električari, automehaničari, policajci i inspektori, inženjeri, administrativci, dok su žene krojačice, tipkačice, cvječarice, podvornice, tajnice. „Jaki“ ženski likovi rijetkost su i svi su tragično skončali. Kroz poglavlja rada tako je pokazano da je rodna jednakost, koju se službeno zagovaralo, zapravo bila samo mit koji se nikada nije uspio u potpunosti ostvariti – isto su pokazala i sociološka istraživanja, ali i iščitavanja romana nastalih u promatranome desetljeću. Situacija je prilično slična i u djelima muških, kao i u djelima ženskih autora.

Ovaj rad bit će završen jednostavnom rečenicom Slavenke Drakulić koja najvjernije ocrta rodnu ideologiju i „jednakost“ koja se propagirala u stvarnosti te onu koja se javila u analiziranim romanima: „Nakon svih tih godina, komunizam nije bio sposoban proizvesti jednostavne higijenske uloške, prijeko potrebne ženama. Toliko o planskoj privredi i tzv. jednakosti spolova“ (Drakulić, 2005: 219). Dakle, rodna jednakost samo je bila propagirana, za žene nisu čak osigurane ni najpotrebnije stvari, a kako bi onda tek mogla biti ostvarena potpuna ravnopravnost s muškarcima?!

Sažetak

U radu se prikazuje rodna ideologija koja je prevladala u socijalističkoj Jugoslaviji sedamdesetih godina. To je razdoblje prve faze feminizma u našim krajevima, formiraju se prve ženske skupine, prva sekcija „Žena i društvo“ te se organiziraju razni skupovi i predavanja na kojima se počinje govoriti o ženskom pitanju. Istovremeno, žene ne samo da zakonski dobivaju jednaka prava kao i muškarci, već dobivaju i poneku privilegiju. Formalno je status žena bio jednak kao i onaj suprotnoga spola. Ipak, u svijesti ljudi do promjena nije došlo – društvo je u velikoj mjeri i dalje ostalo patrijarhalno. Iako je temeljna vrijednost koju je socijalizam propagirao bila jednakost, identičnost šansi za spolove nije omogućena. I dalje je postojala podjela na „muška“ i „ženska“ zanimanja, pri čemu su ona ženska bila slabije plaćena i nije postojala velika mogućnost napredovanja. Žene su, uz posao koji je bio „manje vrijedan“ od muškoga, tradicionalno obavljale sve poslove vezane uz kuću i djecu te su tako postale dvostruko opterećene. Socijalizam je imao dva lica: ženama je prvi put omogućio pravo političkog odlučivanja, pravo zarađivanja i zaposlenja, kao preduvjete za emancipaciju, ali ih je istovremeno i razočarao, dopuštajući im da se emancipiraju, a istodobno ne poimajući potrebu za emancipacijom od muškaraca. Situacija kakva je bila u stvarnosti, odrazila se i na umjetnost. I u literarnim su djelima ženski likovi podčinjeni, rade na slabije plaćenim i manje cijenjenim poslovima, vrednuje ih se uglavnom isključivo kroz vanjski, fizički izgled te ih se naziva seksističkim imenima. Analiza rodne ideologije u radu provedena je u sljedećim romanima: „Kužiš, stari moj“ (Zvonimir Majdak, 1970.), „Toranj“ (Ivan Kušan, 1970.), „Čangi off Gottoff“ (Alojz Majetić, 1970.), „Balada o morskome konjicu“ (Tatjana Arambašin, 1971.), „Mladić koji je otkrio Ameriku“ (Augustin Stipčević, 1971.), „Bolja polovica hrabrosti“ (Ivan Slamnig, 1972.), „Luka, ali ne apostol“ (Mirjana Matić Halle, 1974.), „Zagrepčanka“ (Branislav Glumac, 1974.), „Luka“ (Antun Šoljan, 1974.), „Stari dečki“ (Zvonimir Majdak, 1975.), „Marko na mukama“ (Zvonimir Majdak, 1977.), „Drugi ljudi na Mjesecu“ (Antun Šoljan, 1978.), „Bitange, mirno!“ (Pero Zlatar, 1978.), „Stroj za maglu“ (Pavao Pavličić, 1978.) i „Umjetni orao“ (Pavao Pavličić, 1979.).

Ključne riječi: rod, ženskost, muškost, socijalizam, Jugoslavija, sedamdesete, feminizam, reprezentativni romani

Key words: gender, femaleness, maleness, socialism, Yugoslavia, seventies, feminism, representative novels

Popis literature

Adamović, Mirjana. 2011. *Žene i društvena moć*. Plejada. Zagreb.

Anić, Jadranka Rebeka. 2011. *Kako razumjeti rod? Povijest rasprave i različita razumijevanja u Crkvi*. Institut društvenih znanosti Ivo Pilar. Zagreb.

Arambašin, Tatjana. 1971. *Balada o morskome konjicu*. Zora. Zagreb.

Autobiografije hrvatskih pisaca. 1997. Ur: Brešić, Vinko. AGM. Zagreb.

Bagić, Krešimir. 2010. Uvod u sedamdesete. *Povijest hrvatskog jezika – Književne prakse sedamdesetih. Zbornik radova 38. seminara zagrebačke slavističke škole*. Ur: Mićanović, Krešimir. Zagrebačka slavistička škola. Zagreb.

Bebel, August. 1956. *Žena i socijalizam*. Rad. Beograd.

Bebel, August. 1975. Istorija žene je istorija njenog ugnjetavanja. *Žensko pitanje. Antologija marksističkih tekstova*. Ur: Đorđević, Jovan. Radnička štampa. Beograd.

Bijelić, Milan. 2010. *Jugoslavensko samoupravljanje*. Ogranak Matice hrvatske. Šibenik.

Burcar, Ljiljana. 2013. Uništenjem socijalizma natrag u kapitalističko barbarstvo: društveno-ekonomski položaj žena. *Komparativni postsocijalizam. Slavenska iskustva*. Ur: Kolanović, Maša. Zagrebačka slavistička škola. Zagreb.

Butler, Judith. 2000. *Nevolje s rodom*. Ženska infoteka. Zagreb.

Butler, Judith. 2005. *Raščinjavanje roda*. Diskursi. Sarajevo.

Castells, Manuel. 2002. *Moć identiteta*. Golden marketing. Zagreb.

CEDAW (*Međunarodna povelja ženskih prava*). <http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/>

de Bovar, Simon. 1982. *Drugi pol I. Činjenice i mitovi*. Beogradski izdavačko-grafički zavod. Beograd.

de Certeau, Michel. 2002. *Invencija svakodnevice*. Naklada MD. Zagreb.

Despot, Blaženka. 1987. *Žensko pitanje i socijalističko samoupravljanje*. Cekade. Zagreb.

Despot, Blaženka. 1987. *Žensko pitanje u socijalističkom samoupravljanju. Žena i društvo. Kultiviranje dijaloga*. Ur: Kalanj, Rade; Šporer, Željka. Sociološko društvo Hrvatske. Zagreb.

Dijanić, Dijana i dr. 2004. *Ženski biografski leksikon – sjećanje žena na život u socijalizmu*. Centar za ženske studije. Zagreb.

Dokmanović, Mirjana. 2011. Rod i pravo. *Uvod u rodne teorije*. Ur: Milojević, Ivana; Markov, Slobodanka. Centar za rodne studije. Novi Sad.

- Drakulić, Slavenka. 2005. *Sabrani eseji*. Profil. Zagreb.
- Duda, Igor. 2010. *Pronađeno blagostanje. Svakodnevni život i potrošačka kultura u Hrvatskoj 1970-ih i 1980-ih*. Srednja Europa. Zagreb.
- Đorđević, Jovan. 1975. Marksizam i žene. *Žensko pitanje. Antologija marksističkih tekstova*. Ur: Đorđević, Jovan. Radnička štampa. Beograd.
- Engels, Fridrih. 1975. Furije i emancipacija žena. *Žensko pitanje. Antologija marksističkih tekstova*. Ur: Đorđević, Jovan. Radnička štampa. Beograd.
- Escarpit, Robert. 1970. *Sociologija književnosti*. Matica hrvatska. Zagreb.
- Flaker, Aleksandar. 1983. *Proza u trapericama*. Liber. Zagreb.
- Galić, Branka. 2002. Moć i rod. *Revija za sociologiju*. 33(3-4). Str. 225-238
- Galić, Branka. 2004. Seksistički diskurs rodnog identiteta. *Socijalna ekologija*. 13(3-4). Str. 305-325
- Galić, Branka. 2006. Stigma ili poštovanje? Reproductivni status žena u Hrvatskoj i šire. *Revija za sociologiju*. 37(3-4). Str. 149-164
- Galić, Branka. 2008. Rodni identiteti i seksizam u hrvatskom društvu. *Relacijski identiteti. Prilozi istraživanju identiteta hrvatskog društva*. Ur: Cifrić, Ivan. Razvoj i okoliš. Zagreb.
- Galić, Branka. 2009. Društvena uvjetovanost rodne diskriminacije. *Rodna ravnopravnost i diskriminacija u Hrvatskoj*. Ur: Kamenov, Željka; Galić, Branka. Vlada RH, Ured za ravnopravnost spolova. Zagreb.
- Galić, Branka. 2011. Reprodukcijska i društvena kontrola: reproduktivni status žena u Hrvatskoj i stavovi o njihovim reproduktivnim pravima. *Ljudska prava žena. Razvoj na međunarodnoj i nacionalnoj razini 30 godina nakon usvajanja Konvencije UN-a o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena*. Ur: Radačić, Ivana; Vince Pallua, Jelka. Institut društvenih znanosti Ivo Pilar. Zagreb.
- Giddens, Anthony. 2007. *Sociologija*. Globus. Zagreb.
- Glumac, Branislav. 1986. *Zagrepečanka*. Iros. Zagreb.
- Goldstein, Ivo. 2001. *Povijest Hrvatske. II. svezak*. Europapress holding. Zagreb.
- Gordić Petković, Vladislava. 2011. Rod i književnost. *Uvod u rodne teorije*. Ur: Milojević, Ivana; Markov, Slobodanka. Centar za rodne studije. Novi Sad.
- Hall, Stuart. 2006. Kome treba „identitet“?. *Politika teorije. Zbornik rasprava iz kulturalnih studija*. Ur: Duda, Dean. Disput. Zagreb.
- Haralambos, Michael; Holborn, Martin. 2002. *Sociologija. Teme i perspektive*. Golden marketing. Zagreb.

Hodžić, Amir; Bijelić, Nataša; Cesar Sanja. 2003. *Spol i rod pod povećalom. Priručnik o identitetima, seksualnosti i procesu socijalizacije*. CESI. Zagreb.

Ivan Slamnig, 1930.-2001. 2006. Ur: Batušić, Nikola. *Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti*. Zagreb.

Ivanković, Željko. 2006. Roman povijesti. *Aralica u očima književne kritike. I.knjiga*. Ur: Mihanović-Salopek, Hrvojka. *Znanje*. Zagreb.

Jakovina, Tvrtko. 2002. *Socijalizam na američkoj pšenici*. Matica hrvatska. Zagreb.

Katunarić, Vjeran. 1984. *Ženski eros i civilizacija smrti*. Naprijed. Zagreb.

Katunarić, Vjeran. 1987. Strukturalne i ideološke varijable ženskog pitanja u Jugoslaviji. *Žena i društvo. Kultiviranje dijaloga*. Ur: Kalanj, Rade; Šporer, Željka. *Sociološko društvo Hrvatske*. Zagreb.

Klauzer, Jagoda; Mihovilović, Miro; Ostoić, Neda. 1971. *Položaj žene u porodici i društvu u Hrvatskoj*. Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu. Zagreb.

Klein, Viola; Myrdal, Alva. 1970. Dvije uloge žene. *Žena: časopis za društvena pitanja žene i porodice*. God. 27. Br. 6. Str. 59-72

Knežević, Đurđa. 2004. Kraj ili novi početak? – Feminizam od šezdesetih do danas u Jugoslaviji/Hrvatskoj. *Žene u Hrvatskoj. Ženska i kulturna povijest*. Ur: Feldman, Andrea. *Ženska infoteka*. Zagreb.

Kolanović, Maša. 2010. *Popularna kultura i hrvatski roman od socijalizma do tranzicije*. Doktorski rad. Filozofski fakultet u Zagrebu. Zagreb. 239 str.

Kolanović, Maša. 2011. Jedan roman i „Omladina na putu bratstva“. Poetika osporavanja romana „Čangi“ Alojza Majetića. *Desničini susreti 2010. Zbornik radova*. Ur: Roksandić, Drago; Cvijović Javorina, Ivana. *Plejada*. Zagreb.

Kolanović, Maša. 2012. Slijepe pjege osporavanja: o junakinjama jeans proze. *Perivoj od slave. Zbornik Dunje Fališevac*. Ur: Bogdan, Tomislav i dr. FF press. Zagreb.

Kušan, Ivan. 1970. *Toranj*. Kolo. Zagreb.

Leinert Novosel, Smiljana. 1999. *Žena na pragu 21. stoljeća*. Ženska grupa TOD. Zagreb.

Leinert Novosel, Smiljana. 2011. Rodni stereotipi, predrasude i diskriminacija žena u politici. *Ljudska prava žena. Razvoj na međunarodnoj i nacionalnoj razini 30 godina nakon usvajanja Konvencije UN-a o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena*. Ur: Radačić, Ivana; Vince Pallua, Jelka. Institut društvenih znanosti Ivo Pilar. Zagreb.

Leksikon hrvatskih pisaca. 2000. Ur: Fališevac, Dunja; Nemeč, Krešimir; Novaković, Darko. Školska knjiga. Zagreb.

Lenjin, Vladimir Iljič. 1947. *O radnicama i seljankama*. Kultura. Zagreb.

- Lenjin, Vladimir Iljič. 1975. Licemjerstvo vladajućih klasa. *Žensko pitanje. Antologija marksističkih tekstova*. Ur: Đorđević, Jovan. Radnička štampa. Beograd.
- Ler-Sofronić, Nada. 1986. *Neofeminizam i socijalistička alternativa*. Radnička štampa. Beograd.
- Levin, Hari. 1990. Književnost kao institucija. *Sociologija književnosti. Sociološka hrestomatija*. Ur: Petrović, Sreten. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. Beograd.
- Majdak, Zvonimir. 1975. *Stari dečki*. Znanje. Zagreb.
- Majdak, Zvonimir. 1977. *Marko na mukama*. Znanje. Zagreb.
- Majdak, Zvonimir. 1995. *Kužiš, stari moj*. Porin. Zagreb.
- Majetić, Alojz. 1970. *Čangi off Gottoff*. Znanje. Zagreb.
- Mandić, Igor. 1998. O romanu „Luka“. *Književna kritika o Antunu Šoljanu (1956-1997)*. Ur: Donat, Branimir. Dora Krupićeva. Zagreb.
- Matić Halle, Mirjana. 2002. *Luka, ali ne apostol*. Matica hrvatska. Zagreb.
- Međunarodna deklaracija o ravnopravnosti žena i njihovom doprinosu razvoju i miru*. 1975. Ur: Đorđević, Jovan. Radnička štampa. Beograd.
- Milić, Anđelka. 2011. Feministički talasi, orijentacije i pokret u jugoslovenskom i srpskom društvu 20. veka. *Uvod u rodne teorije*. Ur: Milojević, Ivana; Markov, Slobodanka. Centar za rodne studije. Novi Sad.
- Nemec, Krešimir. 2003. *Povijest hrvatskog romana od 1945. do 2000. godine*. Školska knjiga. Zagreb.
- Oraić Tolić, Dubravka. 2006. Tipovi modernog subjekta. Muškarci sa ženskim rodnim crtama. *Čovjek. Prostor. Vrijeme. Književnoantropološke studije iz hrvatske književnosti*. Ur: Benčić, Živa; Fališevac, Dunja. Disput. Zagreb.
- Ortner, Šeri. 2003. Žena spram muškarca kao priroda spram kulture?. *Antropologija žene*. Ur: Papić, Žarana; Sklevicky, Lydia. Centar za ženske studije. Beograd.
- Pavličević, Dragutin. 1994. *Povijest Hrvatske*. Naklada P.I.P. Pavičić. Zagreb.
- Pavličić, Pavao. 1995. *Stroj za maglu*. Otokar keršovani. Opatija.
- Pavličić, Pavao. 2004. *Umjetni orao*. Školska knjiga. Zagreb.
- Pavličić, Pavao. 2013. *Moderna alegorija*. Matica hrvatska. Zagreb.
- Poruka Josipa Broza Tita Svjetskoj konferenciji Međunarodne godine žena*. 1975. Ur: Đorđević, Jovan. Radnička štampa. Beograd.

- Prosperov Novak, Slobodan. 2004. *Povijest hrvatske književnosti. Sjećanje na dobro i zlo. Svezak III.* Marjan tisak. Split.
- Pusić, Vesna. 1987. Žene i zaposlenost. *Žena i društvo. Kultiviranje dijaloga.* Ur: Kalanj, Rade; Šporer, Željka. Sociološko društvo Hrvatske. Zagreb.
- Ravlić, Slaven. 2013. *Svjetovi ideologije. Uvod u političke ideologije.* Politička kultura. Zagreb.
- Rowbotham, Sheila. 1983. *Svest žene – svet muškarca.* SIC. Beograd.
- Rubin, Gejl. 2003. Trgovina ženama: beleške o „političkoj ekonomiji“ polnosti. *Antropologija žene.* Ur: Papić, Žarana; Sklevicky, Lydia. Centar za ženske studije. Beograd.
- Slamnig, Ivan. 1979. *Bolja polovica hrabrosti.* Znanje. Zagreb.
- Solar, Milivoj. 1970. Mit o ženskoj prirodi u modernom romanu. *Žena: časopis za društvena pitanja žene i porodice.* God. 27. Br. 6. Str. 4-12
- Stamać, Ante. 1998. O dvojčanim oprekama u romanu „Drugi ljudi na mjesecu“. *Književna kritika o Antunu Šoljanu (1956-1997).* Ur: Donat, Branimir. Dora Krupićeva. Zagreb.
- Stipčević, Augustin. 1971. *Mladić koji je otkrio Ameriku.* Mladost. Zagreb.
- Šoljan, Antun. 1974. *Luka.* Znanje. Zagreb.
- Šoljan, Antun. 1991. *Drugi ljudi na Mjesecu.* Učne delavnice. Ljubljana.
- Ustav FNRJ i ustavi narodnih republika.* 1948. Zbirka zakona FNRJ. Beograd.
- Ustav SFR Jugoslavije. Ustavni zakon za provođenje Ustava SFRJ.* 1974. Ur: Blažević, Jakov. Političke teme. Zagreb.
- Visković, Velimir. 1988. *Pozicija kritičara. Kritičarske opaske o suvremenoj hrvatskoj prozi.* Znanje. Zagreb.
- Volhajn, Rihard. 1990. Sociološko objašnjenje umetnosti: neka razlikovanja. *Sociologija književnosti. Sociološka hrestomatija.* Ur: Petrović, Sreten. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. Beograd.
- Walby, Sylvia. 2005. *Rodne preobrazbe.* Ženska infoteka. Zagreb.
- Willis, Paul. 2006. Kultura tvorničkog pogona, muškost i oblik plaće. *Politika teorije. Zbornik rasprava iz kulturalnih studija.* Ur: Duda, Dean. Disput. Zagreb.
- Wolf, Naomi. 2008. *Mit o ljepoti.* Jesenski i Turk. Zagreb.
- Wollstonecraft, Mary. 1999. *Obrana ženskih prava.* Ženska infoteka. Zagreb.
- Zalar, Ivo. 2008. *Književni portreti hrvatskih dječjih pisaca.* Dora Krupićeva. Zagreb.

Zlatar, Andrea. 2004. *Tekst, tijelo, trauma. Ogledi o suvremenoj ženskoj književnosti*. Naklada Ljevak. Zagreb.

Zlatar, Pero. 1990. *Bitange, mirno!*. Založba Mladinska knjiga. Ljubljana-Zagreb.

Zlatar Violić, Andrea. *Predfeminizam, feminizam i postfeminizam u hrvatskoj književnosti*. Zagreb. <http://www.hrvatskiplus.org/article.php?id=54&naslov=predfeminizam-feminizam-i-postfeminizam-u-hrvatskoj-knjizevnosti>